



Prolog

Nahlédnout do myšlení polních velitelů, rebelů i teroristů...

„... Nikdy jsem ale neviděla, aby vrah (navíc masový – vykonavatel etnického čištění, souzený haagským tribunálem, pozn. aut.) měl tak přesvědčivě naivní, klukovskou tvář, a musím přiznat, že mě to dokonale překvapilo.

Goran Jelisić se narodil v roce 1968, takže je stejně starý jako moje dcera. Patří oba ke stejné generaci. Mohli klidně chodit do stejné školy. Mohli se kamarádit. Dovedu si ho představit, jak o zimmim odpoledni vysedává s hnkem čaje u nás v kuchyni, sklání se nad učebnici a moje dcera mu vysvětluje, co to po nich chtějí za domácí úkol z dějepisu. (...) Dovedu si představit, jak ti dva jdou spolu do kina nebo na diskotéku. Nic bych nenařítala: má tak milý obličej. Moji kuchyni prošlo hodně takových mladíků, jako je on, zmatených bez zvláštního zájmu o školu, ale docela vychovaných a sympatických.“

SLAVENKA DRAKULIĆOVÁ (2006, 64) O SRBSKÉM VÁLČNÉM ZLOČINCÍ PŘED HAAGSKÝM TRIBUNÁLEM

Zijeme v době, kdy nám vzdálené ulice, bojiště i televizní obrazovky ožívají spektaku járními pochody, střelbou i přímo masakry podivně vyhlížejících chláčků s puškami Separatistické etnické konflikty po pádu komunismu ve východní Evropě, výbuch de sítek etno-religiozních konfliktů od Indonésie, přes Afriku až po Latinskou Ameriku ne počátku devadesátých let, dozvuk nedávného „arabského jara“ v Sýrii, Libyi i Jemenu. Exoticky znějící milice jako Aš-Šabáb, Boko Haram, Ansar Dine nebo Tálibán ovládnou části světa, které pro nás byly donedávna za horizontem, na jeho periferii.

Když se odkudsi z pouště vynořilo cosi, co si říká Islámský stát a rozkládá se to přes půl Sýrie a Iráku, byli jsme překvapení. Když na Ukrajině začali podivně vypadající chlapič mávat vlajkami a stavět zátarasý, byli z toho mnozí zmatení. A když občas vybuchne teroristická nálož i v donedávna bezpečné části světa, kde bychom to nejméně čekali a někdo, jehož jednání příliš nerozumíme, se k tomu s hubbou a šaví v ruce přihlás v amatérském klipu na internetu, běhá nám mráz po zádech. Jako by se doslova roztrhl pytel s nejrůznějšími radikálními dobrovolnickými ozbrojenými skupinami i osamělým vlky - útočníky, kterým moc nerozumíme...

Ti chlápci zdaleka nevyypadají jako normální vojáci, na jaké jsme byli zvyklí. A ne zvyklé jsou vlastně i jejich prohlášení, plány a požadavky. Co to mají za podivné un formy, vousy a způsoby? O co jim vlastně jde? Proč jsou ve svém tažení tak urputn a bezskrupulózní?

Jejich (zlo)činy dávají do pohybu zástupy zoufalých uprchlíků, ale oni se cítí být rytíři v boji za velké spirituální cíle... Jsme svědky válek nového typu.

Kdyby tak bylo možné dozvědět se, co je pohání, co ze svých činů mají, kdyby ta šlo nahlédnout do jejich myšlení...

Když v roce 1989 padl komunismus a ve východní Evropě se začala dít spousta zajímavých a nečekaných věcí, začaly mě zajímat postkomunistické tzv. etnické konflikty. Nejprv jsem jako reportér píšící na volné noze pro nové vzniklé české nezávislé časopisy a posléze jako sociální antropolog začal pracovat ve válčících konfliktech v bývalé Jugoslávě a postsovětském Kavkazu. Tento můj zájem se stal velmi záhy předmětem výzkumu v mé rozsáhlé diplomové práci a poté i v disertaci na britské University College London

Jen během devadesátých let jsem tak strávil dohromady více než dva roky v předválečném napětí, v samotné válce i za poválečného chaosu v oblastech, do nichž se zahranční sociální vědci normálně nehrnuli nebo nedostali. V konfliktech, v nichž i místní autoři museli zdroje ke svým analýzám omezit na materiál získaný z médií (např. Čolović 1994a, 1994b, 2002, Žanić 1998), na rozhovory natočené místními asistenty (např. Tiškov 2004) nebo na dění, které bylo výzkumníkoví dostupné v hlavním městě (např. Čale Feldmanová 1993, Senjković 2002). Pracoval jsem ve válce mezi **Srbskem a Chorvatskem** (1992), v **Bosně** (1993, 1994, dvakrát v roce 1996, 1997, 2008) a **Kosovu** (1990, 1992, 1995, 1997, 1999, 2009). Na Kavkaze to pak bylo v **Arménii, Náhorním Karabachu a Ázerbájdžánu** (1989, 1990, 1996), **Čecensku** (1992, 1995, 2009) a mezi čecenskými uprchlíky v Gruzii v roce 2000), v **Jižní Osetii** (1992), **Abcházii** (1990, 1991, 1992, 1996) a **Gruzii** (1990, 1991, 1992, 1996, 1998, 2000).

Kromě toho jsem podobným způsobem bádala a psal též v jiných světových identitních konfliktech této doby, jako například v Afghánistánu (2002), peruánské Amazonii (1993), Indii (1991), mexickém Chiapasu (1997) a tureckém Kurdistanu (1989), což se nakonec při uvažování o globálních kontextech postmoderních tzv. identitních válek ukázalo jako dobrá zkušenost.

I já, stejně jako výše zmíněný válečný zločinec Jelisić a vzorná školáčka - dcera spisovatelky Drakulićové, patřím k té klíčové, jak říká Yurchak, (2003, 2006) „poslední sovětské generaci“. I mně se svět na přelomu osmdesátých a devadesátých let po letech komunistické disciplinace zdánlivě ze dne na den doslova rozpadl před očima, aby se otevřel potencionálně něčeho nového, o čemž však nikdo netušil, jak by to mělo vypadat. I pro mě byly při představách o tom, co bude, co by mělo být, důležité spíše sny, obrazy, politické mýty a jejich estetická naléhavost než logické rozvahy. (Které nikdo moc nečetl a navíc, jak se ukázalo později, které se mnohdy ve svých očekávaních dosti mylily.) Demokracie a blahobyt jako na Západě? Návrat ke kořenům? Do častí mytické první republiky? K víře předků? Národní stát? Nebo nejlépe snad všechno dohromady? Ústřední otázkou této studie je samotný začátek války: proč jdou kluci do války. Co tam cítí a prožívají, co z toho víbec mají? Jak se z „doceła vychovaných a sympatických chlapců s milým obličejem“, jakým byl i budoucí válečný zločinec Jelisić, stávají vykonavatelé etnického čištění. A proč všechny ty vzorné školáčky, jejich učitelé, policisté a politici místo toho, aby jim v tom bránili, jim ještě tleskají.

Když se zničehonic, bez jakéhokoli doprovodu, jen sám, s batohem na zádech a tak s pěti sedmi dolary na den v kapse, objevuji mezi bojovníky nově vznikajících paramilitárních hnutí či přímou na frontě, je to pro mě nejprve tak trochu, jako bych spadl z nebe... Ze školy umím rusky a rychle se učím srbsky/chorvatsky a pokousím se na výše zmíněné otázky ptát. Rozhodně nechci říct, že bych byl jedním z nich, ale chovají se ke mně hezky. Jsem spíše brán jako host než novinář či antropolog. Berou mě jako vykuleného kluka, kterého zajímá posvátný národ, jeho tradice a historie; jejich starší velitelé pak jaksi ortovsky, jako jakéhosi mladšího brácha. Zažívám s nimi předválečné ozbrojené přehlídky a cvičení, vidím, co se děje na čerstvě vznikajících frontových liniích a občas i na opravdových bojových akcích. Někteří mě berou s sebou domů, představují mne příbuzným, kamarádům. Skrze válečné utopení jejich rodin a sousedů pak zažívám válku nejen z pohledu vojáků-útočníků, ale také z pohledu obětí. Dostávám se i k vlivné skupině mistrů národních intelektuálů, „kteří pryč mi vše, celou podstatu statečného národního boje nejlépe vysvětlí“, a jako reportér nakonec i ke známým nacionalistickým

politikům a prezidentům. Setkávám se s prezidentem Kosova - Ibrahimem Rugovou, prezidentem Gruzie Eduardem Ševardnadzem, jeho viceprezidentem Džabou Josellaním, prezidentem Abcházie Vladislavem Ardzinbou, jeho velitelem armády a pozdějším dlouholetým abchazským premiérem Sergejem Šambou, prvním velitelem Hlavního štábu Arménské národní armády Vardanem Vardanjianem, vládcem Jižní Osetie Toremem Kulumbegovem, vrchním velitelem vojsk a později prezidentem Čecny Aslanem Maschadovem, čecenským ministrem a mírovým vyjednavačem Usmanem Imajevem a dalšími.

To, co mě s bojovníky těchto válek spojuje, je společné dětství a vzdělávání v podobných komunismech. Nejen generaci vzdorovitý obdiv k západní pop music, džinám a Coca-Cole, ale i režimem pěstovaný romantický étos rezistence, revoluce a partyzánské války s cizáky. Mnoho z kulturních revolučních a zbojnických filmů, na něž se v této knize odvolávám, znám dokonce přímo z komunistické Československé televize svého mládí. Společné obrazy i sny, společná romantická estetika.

I na mě, to musím přiznat, tehdy působila romantická síla jejich magnetismu. Byl jako hrdinové těch velkých vyprávění, chuť žít ty obrazy - jít za svým snem. Nakonec snad asi největším přínosem této práce, myslím, bude pokus o překlennutí propasti mezi těmito vyprávěními, obrazy, touto estetikou (jak je ve sledovaných oblastech každý zná z filmů a knih) na jedné straně, a skutečnou válečnou akci na straně druhé. Snaha o překročení té, tak podstatné, propasti mezi přechlením burcujícího politického pamfletu o národním ohrožení či nacionalistického románu nebo zhlédnutím historického filmu a jejich následováním formou reálné nápodobu a reálného rozhodnutí jít do akce. Bez jejího přemostění by válečná propaganda ztratila smysl a (před)válečná mobilizace byla jen stěží myslitelná.

A tak je má práce orientována spíše na prožívání a zážitky účastníků, aktivistů a později vojáků před výbuchem těchto konfliktů i pak přímo v poli. Na emoce a estetiku, která za nimi stojí a kterou zde zažívají, a v neposlední řadě pak na zážitek performance a dramatu, jehož prostřednictvím novou, a pro ně nezvyklou situaci, uchopují. Neřkám, že pohled, který nabízím, je jediný možný a úplný, netvrdím ani, že to, co již bylo o postkomunistických konfliktech napsáno, neplatí. Neřkám, co je vykoumáno a popsáno špatně, ale spíše co je pro realistické pochopení pohnutek a motivací jejich aktérů v těchto dobách jaksi neúplné či co zcela chybí.

Vím, že při práci s naléhavostí emocí, estetiky a politického dramatu je tu jedno nebezpečí, asi nejlépe již popsané na vzniku předválečného vzepětí a národní mobilizace v nacistickém Německu. Když Reichel (2004), Sontagová (1983) a mnozí další píší kontrétně o jeho kulturní politice a estetice, varují před fascinací fašismem nejen, pokud jde o tehdejší jeho aktéry, ale i o samotné jeho výzkumníky. Zachovávat si v každém okamžiku kritický odstup je samozřejmě důležité, ale na druhé straně: pokud emocionální a fascinaci estetikou takových hnutí, jako je nacionalismus či fašismus, nepopíšeme, přijdeme o jednu z klíčových pohnutek jejich aktérů: vylijeme s vaničkou i dítě. V hlavě mi zni slova z úvodu známé studie Christophera Browninga *Obyčejní muži* o německých „obyčejných“ chlapcích od rodin ze 101. záložního policejního praporu, kteří se podíleli na hlavní vlně masového zabíjení během nacistického holocaustu v koncentračních táborech v Polsku:

„Je jasné, že psaní takové historie vyžaduje odmítnutí demonizace. Policisté z praporu, který vykonával masakry a deportace, stejně jako daleko menší počet těch, co odmítli, či se tomu vyhnuli, byli lidské bytosti. Je třeba si přiznat, že v té samé situaci, by člověk

mohl být buď vrahem, nebo tím, kdo se tomu vyhnul - oba byli lidskými bytostmi - pokud chci pochopit a vysvětlit chování obou, jak jen to jde nejlépe. Toto poznání v žádném případě neznamená pokus o empatii. To, co nicméně neakceptuji, je staré klisé, že vysvětlit znamená omluvit, pochopit znamená odpustit. Vysvětlit neznamená omluvit; pochopení není odpuštění. Nepokoušet se pochopit pachatele z lidského hlediska by však činilo nemožným nejen tuto studii, ale jakoukoli historii pachatelů holokaustu, jež by šla za rámeček jednorozměrné karikatury.“ (Browning 1992, s. XX-XI)

To, co se v této knize pokouším zachytit, není snaha o zlidšťování primordialis tické, šovinistické a maskulinní emoční sentimentality a estetiky postmoderního nacionalismu, ale naopak varování před jejími svody. Když šlo o pocity tak silné, že strhly na svou stranu nejen politické konjunkturalisty, budoucí válečné barony, profítery, zločince, ale i (dokonce v první řadě) intelektuály, umělce a především tisíce válečných dobrovolníků - to už přece musela být nějaká síla...

Navíc - a o to je to složitější - do těchto válek vstupují lidé obvykle ne tolik jako předem hotoví zabijáci a masoví vrahové, ale jako obvyční kluci s „přesvědčivě naivní, klukovskou tvář“, které by i podezřívavá spisovatelka Drakulicová nechala chodit za dcerou. A co víc, vstupují do nich dokonce jako zapálení nadšenci a entuziasté. Mrazí z toho v zádech, ale jak uvidíme, jsou to - alespoň zpočátku - války aktivistů a později válečných dobrovolníků, kteří si zprvu skutečně myslí, že jim „jde o tu správnou národní věc“ a oni „musí být v toho“, protože celá Evropa, celý svět prý „vidí, co se tady děje“.

Napsat práci o postkomunistických válečných konfliktech jaksi zdánlivě zpuště bez ohledu nejen na určitý konkrétní konflikt, ale i na celý region (hezky celý Balkán a Kavkaz dohromady) mě napadlo hned na samém počátku. Když jsem během krátké doby stál již v několikátém separativistickém regionu, na již několikrát demonstaci za svobodu a národní sebeurčení a měl jsem pocit, jako bych slyšel a viděl v jistém smyslu „pořád to samé“ - Všechna ta národní hnutí, přes veškeré ty (údajně tolik rozdílné) etnické skupiny, jedinečné tradice, národní minulosti a etno-religiozní symboly, mi připadala v konečném důsledku v tom podstatném stejná: obdobně probíhající demonstrace za tytéž emancipační cíle, podobní lidé (často intelektuálové) v jejich čele. Shodně nadšené zakládání prvních paramilitárních jednotek, jejich předválečné parády i ozbrojené provokace. Podobné spory o hranice i nárok na jejich etnické čistění, analogické snahy o dosažení vlastního národního státu odvolávající se na podobné kořeny státnosti kdysi v minulosti. Byla zde ale i vnitřní analogie: podobné emoce, nadšení a spontaneita „výbuchu“. Podobný pocit extáze a „opojení“ z toho, s čím starým, prohlímným a komunistickým je třeba skoncovat a k čemu národnímu a posvátnému je nezbytné se vrátit, podobný pocit, že něco nového „se líhne“. Podobné sny o národní minulosti i budoucnosti a především obdobná historizující a folklorizující estetika a obdobná snaha o její zpřítomnění formou (revolučního, etnického) „karnevalu“ v ulicích měst.

I tak by se někdo mohl můj materiál shromážděný během jugoslávských a kavkazských postkomunistických konfliktů zdát na první pohled poněkud heterogenní. Jsou to přece tak vzdálené regiony, s tak odlišnou historií a tradicemi, mohli by namítnout regionální specialista - geografický determinista. Při pohledu zblízka však vidíme, že všechny probíhající postkomunistické etnické války od bývalé Jugoslávie přes moldavské Podněstří až po Kavkaz spojuje historické dědictví neklidné stáleté hranice mezi Osmanskou říší a habsburskou monarchií na západě a mezi Osmanskou říší a Ruskem na

východě! Bývala nepokojnou a v čase proměnlivou zónou takzvané „válečné hranice“ - nejistých území i vazalských států, pro niž je tak charakteristická pestrá etno-religiozní mozaika (kdy etnicita je navíc úzce spojena s náboženskou příslušností, a obojí - identita etnická i náboženská - pak může být často formována vlivem antimpériačního vzdoru). Zónou, kde odlehle a horské oblasti tihly k určitému autonomismu. A ze všeho řečeného pak vycházelo válečné, paramilitární, zbojnické, hrdinské, ale též patriarchální dědictví, jakož i mnohá další specifika.

Historici již nějaký čas zdůrazňují, že abychom pochopili, co se v jednotlivých úsecích této hranice děje, nesmíme ji studovat rozparcelovanou na její dílčí národní části (odpovídající pozdějším jednotlivým národním státům a jejich „národním dějinám“), ale nahlížet ji - tam, kde to jde - raději jako celek.?

Tento požadavek dává do určité míry smysl i dnes, kdy je velká Osmanská říše a její neklidná expanzivní periferie již sto let mrtva, a sledované oblasti etnických konfliktů spojuje tentokrát nový společný odkaz - odkaz osudu periferních oblastí impéria východoevropského komunismu. Je zde nicméně potřeba mít na zřeteli jedno nebezpečí. Totiž: historici deterministé mají často nultání vidět nedávné postkomunistické „etnické konflikty“ jen jako jakési organické pokračování konfliktů na oně neklidné osmanské hranici, či jejich krvavého „reprízování“ za druhé světové války. A samotní nacionalisté a jejich následovníci pak mluví dokonce o „probuzení“ tradice této stáleté „historické nenávisti“. Dominuje představa, že „stáletá nenávist se zkrátka probudila“ a „historie se jen opakuje“... Chci ukázat, že tzv. etnické konflikty po pádu komunismu nebyly jen jednoduchým „probuzením“ krvavého odkazu paměti minulosti a tradice. Uvidíme, že šlo spíše o způsob, jak bylo o tuto paměť a tradice v časech komunismu neobvykle pečováno, než o tradice samotné. A také, jak se poté - po pádu komunismu - s nimi v nově otevřeném postkomunistickém kontextu a postmoderním ideologickém klimatu pracovalo. Chci ukázat, že tyto konflikty byly do značné míry spíše projevy svého času, než místa. Času sklonku jedné éry a hledání tvaru té nové. Neklidné doby hledání, o níž budu mluvit jako o času postkomunistické extáze.



Kapitola 1

Proč jdou chlapi do války?

A proč jim ti, kteří by měli mít rozum, ještě tleskají?

Když jsem na podzim roku 2000 po pár letech opět v poválečné Gruzii, mám pocit, že je něco jinak. Atmosféra slávy postkomunistických národních hnutí a konfliktů z počátku devadesátých let je jako starý usazený cigaretový kouř. Stále jaksi visí ve vzduchu, občas jej ucítíte z nějaké věci či situace docela silně, ale prakticky už je pryč...

Navštěvuji bývalého vůdce gruzínských paravojenských struktur, viceprezidenta, válečného barona a spisovatele profesora Džabu Joselianiho³ a tiše zírám. Na stole rozvěšený gruzínský překlad zenových mistrů, za okny se ze vzdálené ulice ozývá místo sítělby monotónní zvuk proudů spěchajících aut a před domem je slyšet hrajucí si děti, ve ztlumené televizi běží zprávy, prý plně „malicherností, politických drbů a reklam“.⁴ Etnické války v Abcházii i Jižní Osetii, čas plný náměstí a politických pučů, devadesátá léta, čas extáze: to všechno je pryč! Právě se vrátíl po třech letech z vězení, kam ho ve snaze o normalizaci poměrů vrhl jeho bývalý politický spojenec prezident Ševardnadze, a nemůže věřit svým očím, jak se to za tu chvíli všechno změnilo: „Kam zmizel všechn ten národní entuziasmus? Kde je ta atmosféra, ten duch toho všeho?“ stěžuje si.

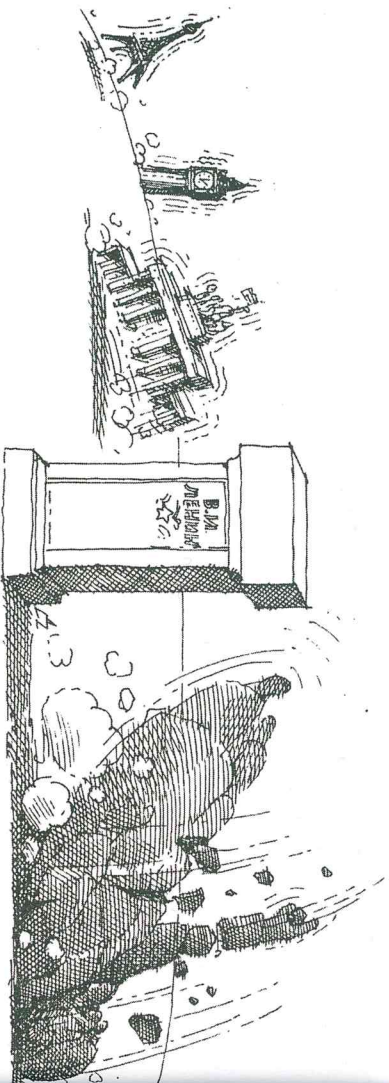
Ion sám jako by dnes už nikoho nezajímal. Už i kdysi věrní, mladí obdivovatelé z jeho bojůvek Mehedroni⁴ když si k němu občas od byzryysu synovskvy odskočí trochu zavzpomínat a na kus řeči, její pokládají spíš jen za upovídaného staříka zjižního ve vzpomínkách. Pamatuji si na svou poslední návštěvu na počátku války v Abcházii v létě 1992, když byl jako viceprezident na vrcholu moci. Tehdy potřeboval větší ochranu než sám prezident a čelil řadě atentátů. Teď, pár let nato, řady sedí sám ve svém bytě v činžáku, bez jediného bodyguarda. Nikdo se její ani nepokouší zabít, protože už to nemá smysl; už je to pryč.

„Často mě teď, když se probudím uprostřed noci, přepadne myšlenka na to, kam to všechno zmizelo, všechna ta atmosféra. Proč stovky mých věrných, co za mnou šly řady i v Abcházii, musely zemřít? Kdeže stovky: pro co musely umřít dva tisíce Gruzínců? Kde je sakra všechn ten entuziasmus, kde jsou ty národní *hodnoty*, pro které jsme se obětovali? No, ptám se, kam to všechno zmizelo? Případá mi, jako by dnes lidé zajímaly už jen ty peníze a konzum,“ rozčiluje se posmutněle nad úpadkem národního vzepětí bývalý vůdce davů.

Ten čas extáze, sklonek osmdesátých a celá devadesátá léta, je pryč. Už ani ti, co stáli v centru jeho dění, organizátoři demonstrací, aktivisté národních hnutí nebo váleční dobrovolníci, si pomalu nevzpomínají, jaké to bylo. Je to jako pokoušet se vzpomnout si, proč že byl vlastně člověk kdysi zamilovaný. A onen moment, zdá se, proklouzl jako voda mezi prsty i sociálním vědcům a historikům.

Ten „duch“, ta „atmosféra“, jež se tak těžko definuje a na niž - na rozdíl od svých obětí s nostalgií - vzpomíná náš válečný baron na penzi, zachvátil na přelomu osmdesátých a devadesátých let zdánlivě nečekaně řadu míst východní Evropy.

Už rok po oficiálním vyhlášení Gorbačovovy perestrojky v roce 1988 se začne, po pogromu na Armény v ázerbájdžánském Sumgaitu,⁵ pomalu rozhořvat arménsko-ázerbájdžánský konflikt v pohraničním Náhorním Karabachu. V létě 1989 se poprvé krátce



Tušíme, že velké události své doby spolu nějak souvisí, ale jak? Když pád Leninova impéria otřese celým světem, slycháme o celosvětových „tektonických otřesech“, ale i globální „atmosféře doby“ nebo světovém „politickém klimatu“. Cílem této knihy je mimo jiné mluvit o lokálních nacionalismech konce tisíciletí jako o produktech své doby, nikoli jen lokálních tradic svého (národního) prostoru. (Dušan Petrič, MIM 30. 8. 1991, 5)

stříli v Abcházii,⁶ ve Ferganském údolí v Uzbekistánu proběhne pogrom na meschetské Turky. Když se v roce 1991 rozpadá Sovětský svaz, bojuje se už i v gruzínské Jižní Osetii a první ozbrojené skupiny slavní střelbou do vzduchu odtržení Čečenska. Rok nato se pak naplno válčí v Abcházii, k čemuž se přidá ještě krátký konflikt pro změnu v Osetii severní,⁷ válka v moldavském Podněstří a počínající občanská válka v Tádžikistánu.

Časově paralelně se rozbíhá konflikt v kolabující Jugoslávii: po eskalaci v Kosovu v roce 1989 začne v červnu 1991 kratičká desetidenní válka ve Slovinsku, hned vzápětí delší v Chorvatsku a následujícího roku ještě další v Bosně. Mezi tím situace krok za krokem směřuje k válce v Kosovu a Makedonii...

Šíří se to kolabujícím impériem komunismu, tedy spíše po jeho jihovýchodní hranici, „jako požár v suchém lese“, jak říkájí místní novináři. A jako by to bylo najednou všude. Je to jako „časovaná bomba“. Na obrázku slavného chorvatského karikaturisty Marusiče z onoho prvního jugoslávského válečného roku 1991 říká pilot letící nad Jugoslávií, jejíž střed se proměnil v obrovský pustý kráter zaplněný vodou: „Kdo by to byl řekl, že pád Berlinské zdi vyvolá takové tektonické posuny, co z kdysi úzké a křivolaké (řeky) Driny udělají obří, široké, mrtvé jezero.“⁸

Pád komunismu, ta doba velkých snů a očekávání, v sobě skrývá velkou tektonickou sílu.

Když se dnes po letech, po té dekádě válek, krveprolití a zmaru díváme zpět a vidíme v zeleni trosky vypálených vesnic a všechny ty slabé nově vzniklé státy a státečky dodnes mnohdy trpící zničenou infrastrukturou a zkorumpovanou administrativou, není zrovna lehké pokládat otázky po spontánních vnitřních tektonických silách toho otřesu. Proč to celé začalo: proč jdou chlapi do války? Proč ti, co mají tu moc, jim v tom nebrání, a ti, od nichž bychom čekali, že budou mít rozum, jim u toho ještě tleskají? Odkud se bere všechno to později nevidané počáteční nadšení a spontaneita a dobrovolnost, o nichž dnes mnozí raději mlčí; proč někteří mluví dokonce o „varu před výbuchem“, „masověm opojení“ a velké „kolektivní extázi“? Odkud se, prý tak najednou, zdánlivě přes noc, všechny ty staronové identity, křivdy a etnicity nepřátelě vymožili?

Jaká síla to vystřeluje naše chlapece na frontu?

„V národní komisi (vyšetřující teroristické útoky na USA) jsme si položili několikrát zásadní otázku: Jak (E Ládin) přesvědčili devatenáct lidí k tomu, že 11. září spáchali sebevraždu náletem do World Trade Centre? Nikdy jsme vlastně nenašli uspokojivou odpověď. Zničili dobrovolně své mladé životy, aby nás zasáhli. Je přece zarážející. Odpověď zatím nemáme.“

LEE HAMILTON,⁹ KONGRESMAN A MÍSTOPŘEDSEDA KOMISE¹⁰

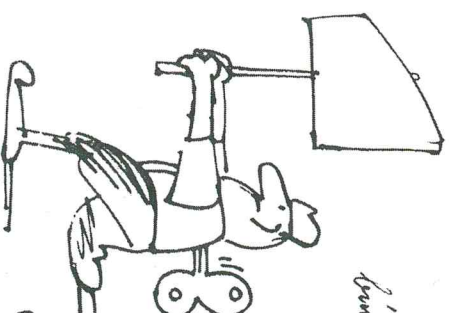
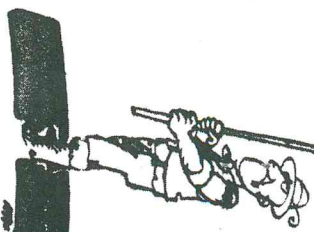
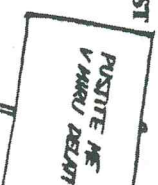
Proč to celé začalo? Proč jdou chlapi do války?

Pro antropologa není nic snadnějšího - od toho je práce antropologem - než jít do terénu a zepřít se jich samotných, to je nasnadě. Těch, kteří stáli u zrodu toho všeho, kteří vše organizovali. Těch, kteří nakonec šli sami v té první, ještě značně spontánní vlně do války, i těch, co jim u toho tleskali.

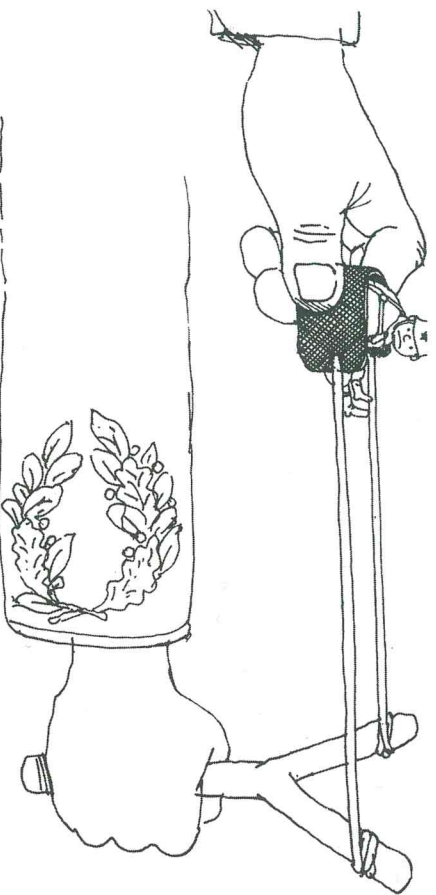
Šel jsem tedy s batohem na zádech a zápisníčkem v ruce po válečných frontách i v jejich týlu a ptal jsem se, ptal, ale není to tak jednoduché, jak by se mohlo zdát. Ze začátku jsem byl zklamán. Dozvěděl jsem se mnohdy jen fráze o „obraně vlasti“, „národním ohrožení“, o „etnickém nepříteli“ čekajícím na svou „historickou šanci“. O tom, že zatímco *my* jsme léta „spali“, *oni* již dlouho kulí své pikle. Slyšel jsem také, že hlas vlasti volá do zbraně a „historie se přece jen opakuje“. Naneyš ještě byla řeč o „hrdinství skládaném na oltář národa“...

Není přece lehké vysvětlit své pohnutky a osobní motivaci. (Zkuste mi třeba řadit a teď podrobně vysvětlit, proč jste začali dělat to, co děláte, čím se živíte...) A už vůbec není lehké vysvětlit, jak se člověk stal součástí historických událostí a procesů, které ani sám nezačal, ani nevymyslel: které jej přesahují. Jejich počátek ani všechny globální vlivy člověk při nejlepší vůli, i při nejlepším politickém rozhladu, nedohlédne. Vždyť *my* ani netušíme, kde se počátek všeho toho válečného běsnění nachází! Začínají války ve chvíli, kdy se začne střílet? Nebo už předtím, když se začne chrasit zbraněmi? Anebo ještě dřív, když se začne ve jménu národního ohrožení demonstrovat? Nebo snad už tehdy hluboko v osmdesátých letech, kdy se komunismus i jeho slavná federace začaly rozpadat? Nebo snad dokonce ještě dříve, kdy tekla krev jen na papíře - na stránkách nacionalistických románů či v kině při projekcích historických filmů?

Co nás k čertu žene do všech těch dramatických událostí, které převrátily svět čerstvých postkomunistických nadějí vzhůru nohama? Tato otázka vrtá hlavou nejen



Jaká to síla natáhne naše aktéry i autičko na klíčák, takže se sami i do politických událostí, jež převrsvět vzhůru nohama? A jaká síla zase nepustí egoistu (výše) si po svých vlastních „egoistických“ zájmech „v míru pracovat (Albin Rogel) a Milan Maver, N 23. 10. 1988, 20)



„Kdopak to, copak to vystřeluje naše chlapece na frontu?“ ptá se srbský karikaturista Dušan Petričić. (MIM 5. 7. 1991, 5)

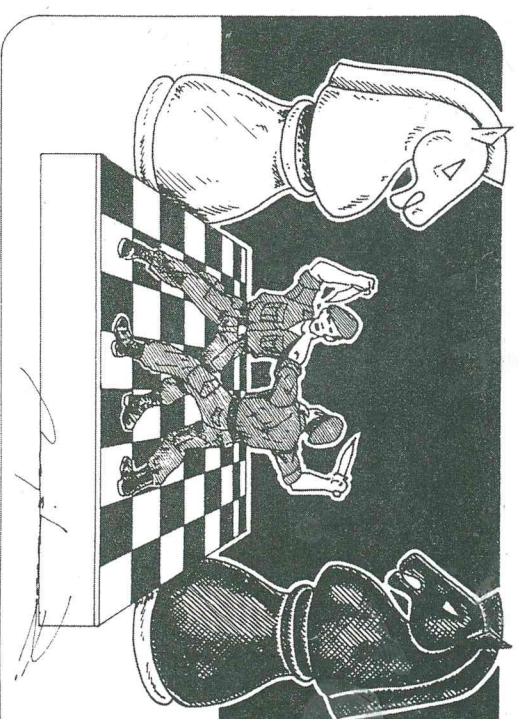


Jaká to síla mele demonstrující gruzínské masy v krvečné červy pospíchající do války v separatistické Abcházii? (© in: Saritja a kol. 1993)¹⁵

politickým komentářem v médiích i po hospodáři, ale i karikaturistům největších jugoslávských politických týdeníků, jež nyní v čase rozpadu Jugoslávie zažívají velký boom. Jaká to extatická síla natáhne našeho demonstranta v srbské národní čapce s transparentem v ruce jako autičko na klíček, aby jej hnala do dalších a dalších nacionalistických demonstrací?¹⁴ A jaká síla nepustí „egoistu“ - pro změnu v čapce slovinské, z vítězné karikatury v srbských Nedělních informativních novinách MIM - jít si po svých vlastních „egoistických“ zájmech?¹² „Pusťte mě v míru pracovat,“ křičí nápis na jeho transparentu.

A vůbec: jaká dravá síla uvádí do pohybu, jako vlčka nebo extatickou káču, celou tu davovou extázi předválečných let, ptá se ilustrace k článku o krizi post-titovské Jugoslávie v chorvatském týdeníku *Danas*.¹³ Jaké faktory v pozadí ženou (za spontánní mobilizace) davy Gruzínců do války v Abcházii a mění je na homogenní krvečnou masu?¹⁴ A nakonec, když to již vypukne: jaká síla téměř „jako z praku“ metá naše chlapece v unifor-mách na frontu?¹⁵ Ona nevyzlovená otázka je stále stejná: kdo nebo co je hybatelem všech těch předválečných a válečných masových událostí?

Jak ukážu v desáté až čtrnácté kapitole, otázka po motivacích a původu energie, s níž se do všech těch bouřlivých událostí vrháme, bude o to důležitější a komplikovanější, že události, jež povedou do válečné

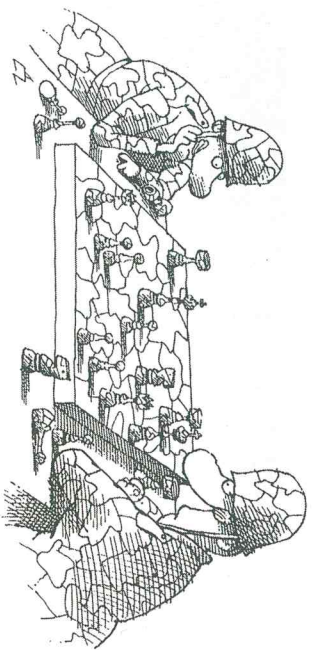


A nejsme jen figurkami na něčí velké mocenské šachovnici? Není to všechno jak velká hra na těch vzadu za oponou, má podezření nejen karikaturista Zoran Majstrović, ale i předválečné teorie spiknutí ve třinácté kapitole. (interview 26. 6. 1992, 39)

vřávy; budou mnohdy do značné míry založeny na masové spontaneitě a dobrovolnosti. Na principu masové mobilizace budou stát počáteční obrovské nacionalistické demonstrace. Na principu extatické spontaneity se budou dokonce mnohdy formovat i rodící se dobrovolné patriotické organizační struktury, bez pevného vedení a hierarchie. A na konec, jak uvidíme v kapitole nazvané „Pocit, že to „běží tak nějak samo“, Jak se z davu rodí organizace“, na týchž základech budou vznikat i první paramilitární jednotky, jež budou hrát tak důležitou roli v rozdmýchání počáteční vlny násilí v kavkazských i jugoslávských „etnických“ konfliktech. Všechna ta divoká a narychlo vzniklá uskupení s nejasným či spíše jen charismatickým velením a organizačními strukturami.

Čím spontánněji mobilizační proces pobeží, o to palčivější bude nezodpovězená otázka po jejich pohnutkách a motivacích. O to bude zároveň silnější pocit kocoviny, když toto dobrovolné počáteční nadšení u některých rychle přejde a nám všem ostahm zůstane jen chaos, rozvat, strach, hroby obětí, oči pro pláč a otazníky, kdo za to všechno vlastně může. A o to pak také bude větší prostor pro odpovědi zformované za pomoci konspiračních teorií, nahrazujících naše vlastní pohnutky a motivační energii jakýmsi tajemným spiknutím a mocným hybatelem v pozadí.

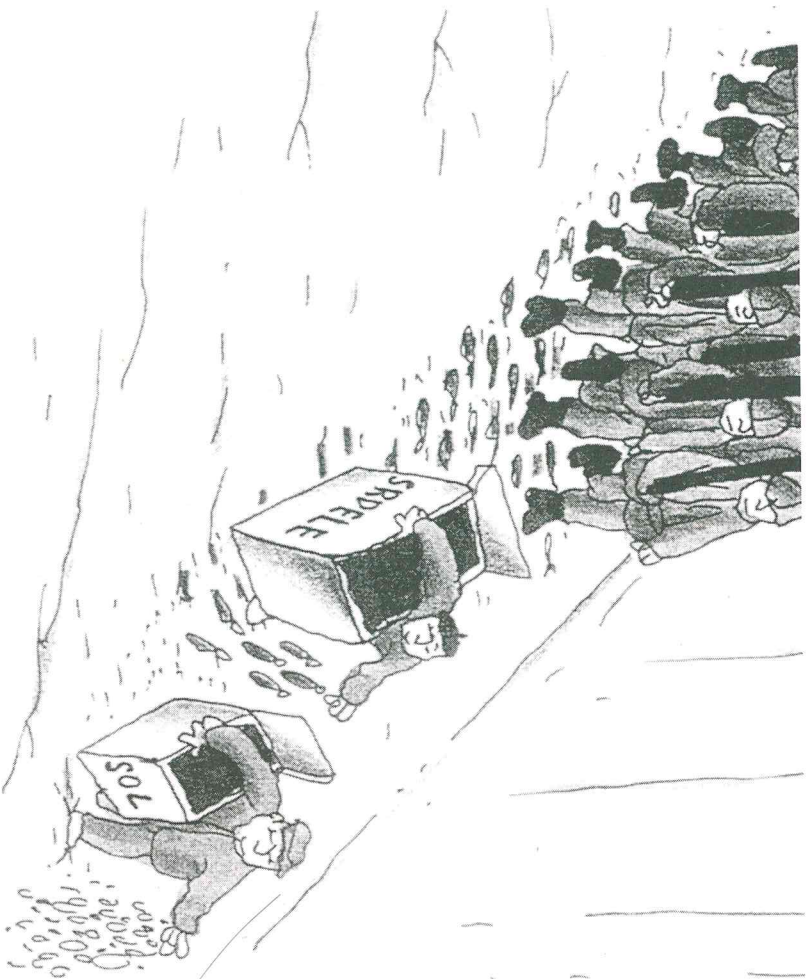
„Ty velké spektakly demonstrací na náměstích, jimiž to začalo, byly jen jedno chytře sehrané divadlo pro veřejnost!“ - všichni jsme byli „jen loučkami v něčích rukou“, budou nad masovou spontaneitou předválečných masových demonstrací národa hořkovat lidé v již zmíněné kapitole o pocitu, že to „běží tak nějak samo“. Jak se z davu rodí organizace“, Jsme v té velké politické hře prostě jen něčími figurkami na šachovnici: konflikt v Kosovu je „pouhou“ velkou šachovou partii, kde srbskými a albánskými čepicemi „táhnou“ ti v pozadí, sděluje vědoucné karikatura v srbském týdeníku MIM, aniž by ona či text, který ji doprovází, prozradily, kteří ti to byli.¹⁷ A celá spontaneita tehdejší války v Chorvatsku je prý zase jen velkou šachovou partii generálů v pozadí, jak říká jiný srbský kreslíř.¹⁸ A „válka proti nám Sřbům v Bosně“ je zase jen jednou velkou šachovou hrou velmocí, mezinárodního společenství a islámských zemí, v níž tito všichni „tahají“ zpoza opony za nitty ve prospěch bosenských Muslimů a Chorvatů.¹⁹



Vždyť naši chlápci na bojišti, my všichni, jsme jen pššáky na šachovnicích válečných strážů, hlasitě si povzděchne srbský karikaturista Dušan Petričić. (M1N 6. 12. 1991, 5)

Je to všechno zkrátka prý jen velký *velmocenský zápas: geopolitika*. Existují prý globální síly v pozadí, jimiž stačí jen stisknout knoflík a - bez ohledu na místní pravidla zápasu - kus celé naší slavné lokální šachové partie vyletí do povětří i s námi figurkami a celou šachovnicí; a nic s tím nenaděláš, křičí srbský karikaturista.²⁰

Jaképak zájmy velmocí! Peníze, peníze, peníze, peníze! Za ozbrojeným konfliktem, k němuž se schytluje, jsou, jak už to tak chodí, jen peníze, říká obrázek samopalů, jejichž střelivem jsou místo zásobníků s náboji svazky bankovek.²¹



Žádné temné síly v pozadí, to my všichni jsme sypali zavátou cestičku do války nejen soli, ale přímo luxusními slanečky! (Joško Marušić in: Vukotić 1999)²⁴

Snad jediný z karikaturistů, kdo má nakonec chuť se tomuto konspiračnímu trendu postavit a klást (si) nepřijemné otázky, je známý chorvatský kreslíř Joško Marušić. Cestu válce neumel *kdosi* tajemný v pozadí, ale to my sami jsme sypali armádám pochodujícím do války cestičku ve sněhu nejen soli, ale dokonce přímo luxusními slanečky - ančovičkami.²² A na dalším jeho obrázku *Smrtiny podzim našeho* (federálního bratrství a) *jednoty*, pak stojí naši chlapi v uniformách s plachtou pod stromem a snaží se co nejrychleji seřádat i ten poslední listek, aby ten podzim naší jugoslávské vzájemnosti už konečně přišel.²³ Žádné temné síly v pozadí: to my sami jsme byli nadmíru iniciativní - a nedočkaví.

Víme, proč vznikají válečné konflikty?

Proč jdou lidé do války...? Jak jsem říkal již na počátku, když jsem šel mezi ně a ptal se na to takto hezky napřímo, moc jsem se toho nedozvěděl... Zkusme se tedy nyní podívat pod pokličku různým sociálně-vědeckým teoriím vzniku váleka a ozbrojených konfliktů vůbec, možná pak budeme moudřejší...

Existuje jich celá řada a snad ještě více je hledisek, podle nichž lze tyto teorie různé třídít. My se však zaměrně podíváme na několik těch hlavních, které jsou vůči sobě co nejkontrastnější z hlediska klíčové otázky, kterou nejen sobě pokládají naši karikaturisté: jaké síly pudí „naše chlápce“ na frontu.

Nezbývá nám, než při cestě za odpovědní vědy na tuto otázku zde tak trochu míchat dohromady teorie váleka s teoriemi jiných ozbrojených konfliktů a revolucí, protože jak uvidíme dále, právě mizení této hranice je pro současné postmoderní válečné konflikty tak typické. Tváří v tvář té záplavě různých teoretických pohledů i jejich partikularistické sebejistotě se pak nelze vyhnout selektivnosti, glosování (a občas ani ironii).

Do relativně nedávné doby se vznášel nad teoriemi války přísný příznak pruského teoretika generálmajora Carla von Clausewitze (1780-1831) ovládnutého vojenské akademie i myšlení. V jeho celoživotním, nedokončeném a na svou dobu skutečně fenomenálním díle, v knize *O válce* z počátku devatenáctého století, čerpajícím étos z osvícenské racionality a technologičnosti, zaznívá poprvé slavný výrok, že „válka je pouhé pokračování politiky jinými prostředky (...) ne pouze politický akt, ale též reálný politický nástroj, pokračování politického obchodu, uskutečňování téhož jinými prostředky“.

(Clausewitz 1997, 22)

Clausewitz je osvícenský racionalista a rád zpraví válečné běsy nejen temnoty obav, ale i aureoly vítězství, hrdinství a jiných velkých emocí. Do jeho váleka vstupují nikoli lidské bytosti, ale válčící strany - celé státy. Válku vyhašují na základě přesné racionálního rozhodnutí „ti nahoře“, tedy centralizované státní elity. A „ti dole“ ve zbrani do toho nemají co mluvit, snad jen tím, že správně poslouchají a pochodují, jak se má, to jest hezky v řadách. Pokud do věci podle von Clausewitze vůbec vstupují, tak údajně nanejvýš pouze svou „bojovou morálkou“. Její důležitost sice autor stále zdůrazňuje a odvolává se na ní, nakonec jsou jí však v celém díle věnovány jen dvě strany: „Morální síly jsou jedním z nejdůležitějších subjektů války. (...) Usměrňují, řídí celou masu sil sjednocující se s ní jakoby v jediný proud, poněvadž toto je morální síla sama o sobě.“ (Clausewitz 1997, 150) Ale když má říct, kde že se tyto „morální síly“ berou, začne být do té doby věcný generál však ještě více tajemně metaforický: „Zároven je třeba vidět, že spíše než cvičná předvádění, kritická cvičení a nastudovaná vědecká pojednání jsou

to pocity, celkové dojmy a jednotlivé blízkající jiskřičky pravdy, které vytváří zárodky vědění oplodňující (vojákovu) mysl.“ (Clausewitz 1997, 151-2)

S mým zjednodušením lze říct, že Clausewitzův racionalistický duch, pojetí válčení i masový aktér-pěšák v rukou elity, k jejichž kritice se v kapitole „Motivace aktérů v postmoderních válkách“ již záhy vrátíme, „vydřel“ coby interpretací rámec válek celé následující století, v jistém smyslu a v jistých vojensko-politických krizích vlastně až do konce studené války... Také mnohé geopolitické teorie jako by pak do jisté míry jen předjímaly tytéž, ač explicitně nevyslovené, rádky racionalistické předpoklady. Kupříkladu vlivná *realistická teorie* (realist theory) vidí mezinárodní scénu jako jakýsi hobbessiánský pravěký „přirozený stav“, kde „člověk člověku je vlkem“ a „všichni jsou ve válce proti všem“²⁵ a v jehož anarchii si aktéři - v našem případě tedy státy nebo spíše *mocnosti* - musí pečlivě pohlídat, zajistit či přímo vydobýt své vlastní zájmy. Nejznámější z nich - *teorie mocenské rovnováhy* (Balance of power theory; Morgenthau 1967) - pak říká, že nejlíp se řečených vlastních zájmů dosáhne vojensko-mocenskou rovnováhou. *Teorie hegemonické stability* (hegemonic stability theory; Gilpin 1981) se pak snaží být ještě „realističtější“ a opomíjí, že stabilnější je naopak nerovnoměrné rozdělení moci, zatímco rovnováha vede jen ke konfliktu atd.

Žádné veřejné mínění, žádný hlas aktérů zespoda, žádná vůle těch, kdo jdou bojovat... O vzniku války prý rozhodují jako o racionálním „pokračování své politiky jinými prostředky“ stále pouze národní elity stojící v čele - v souladu s principem teorie racionální volby, racionálního jednání. Až to člověku zvenčí připadá, jako by vládece, ve snaze o maximalizaci svého vlastního mocenského zisku, chodili s košíčkem po samoobsluže a racionálně se rozhodoval, jestli pro něj osobně bude výhodnější nakoupit svým svěřencům nekvalitní mír ve slevě, nebo drahou válku - jako by celou věc viděli studie typu Buena de Mesquity (1992) či Buena de Mesquity a Lalmana (1992).

Ale s racionálníou vůdců v čele to nemusí být vždycky tak snadné, jak by se mohlo zdát, varují zase jiní autoři. Vždyť třeba Napoleon, Hitler, Stalin i mnozí další byli prý vlastně lidé mentálně nemocní a tomu odpovídala míra „racionálnosti“ jejich rozhodnutí (viz např. Neumayr, 1995). „Pokračování politiky jinými prostředky“ v jejich podání by bylo tedy spíše jen výplodem jejich chorých eg. (Až to v těch, na které zbyla jen role mas vedených do šílenství války, může vyvolávat úlevný pocit, že celé to choré počínání šlo přece jaksi seshora a my - obyčejní lidé - jsme se zase jen nechali zmanipulovat: my



Ne my, to velcí hráči tam nahoře prý rozhodují o tom, kdy a kde to vybuchne! (Dušan Petříčič, MIM 14. 12. 1990, 5)

byli v těch nejhorších hrůzách, co moderní doba nabízí, prý jen pěšáky dějin v jejich bláznivé šachové partii.)

Snad ještě větší míru akteurského odosobnění a determinismu nabízejí nakonec i ekonomické teorie válek. Již otec liberálních ekonomů Adam Smith (1776] 1976) říká, že volný trh a kapitalismus podporují mír. A už Kant (1795] 1949) si všímá toho, že demokratické státy - ty s důlbou moci a ústavou - začínají války méně často než autokratické. Marxisté a hlavně Lenin (1917] 1939) naopak zastávají názor, že ve svém vrcholném stadiu monopolní kapitalismus zákonitě produkuje imperialismus, a ten pak zákonitě vyvolává imperialistické války.

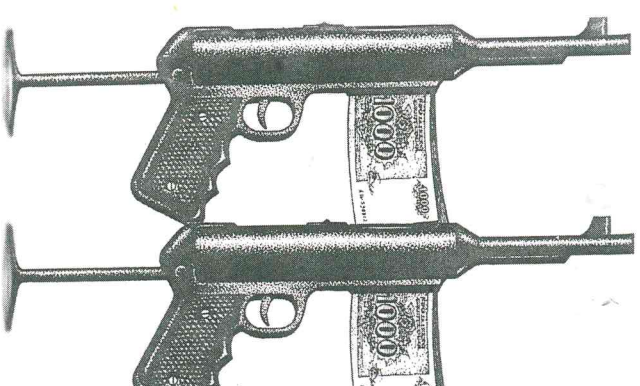
David Keen (2000a, 27) při studiu současných postmoderních vnitrostátních válek pak zachází dokonce tak daleko, že tvrdí, že „válka může být pokračováním“ nikoli politiky (jak říká Clausewitz), ale „ekonomiky jinými prostředky“. Současný ozbrojený konflikt, jak uvidíme ještě dále, není podle Keena ani tak „zhroutčením či kolapsem, ale spíše tvorbou jiného systému zisku, moci a ochrany“ (Keen 2000a, 19). A hnací silou takovéhoto současných „válek o zdroje“ (resource wars), jak jim někteří říkají, je globalizovaný obchod nejen s často zmiňovanou ropou, ale hlavně se snadno transportovatelnými komoditami, jako zlato, diamanty, coltan nebo drogy, jež jsou v rukou předátorských politiků a válečných baronů, kteří lícově měrně předstírají, že jim jde o nějaké vyšší, uslechtlivé politické cíle (viz také Collier 2000a, 2000b; Klare 2002; Le Billon 2005; Renner 2002; Ross 2004). Je to tak údajně přirozené: to ne my lidé, za vším jsou jen neviditelné ekonomické síly.

„Je to v nás, v naší přirozenosti, v genech...“

„Každý hospodář, ačkoli má rád své zvířata, už podvědomě selektuje agresivní, nepoddajné jedince a vyražuje je z chovu. Stejně tak u nás v lidské společnosti evolučně vylučujeme agresivní jedince mimo ni. Tak u nás v Evropě v tom středověku všichni ti agresivní prostě viseli! Prostě to evolučně nepřežili. Na Balkáně, kde se celý středověk prohnali ti Turci, byl ten, kdo nebyl připraven zabít okamžitě člověka, který se k němu blíží, sám zabít. Tam se vyselektovala úplně jiná populace než u nás. Proto my nemůžeme pochopit Balkán...“

FVZIOLOG ŽIVOČICHŮ DOC. M. 26

Zpět k našemu aktéřovi spěchajícím extrakticky do války: mohlo by se zdát, že po všech těch jemu nadřazených politických, geopolitických a ekonomických silách, jež za něj rozhodují, jako by pro něj a jeho individuální motivace už nezbyl prostor. Ale nenechme se mýlit: je zde údajně rovněž něco, co vychází čistě z něj. Funkci války je přece kompetice o zdroje, říkájí *funkcionalisté* od počátku dvacátého století. A existují prý, jak dodávají



Peníze, peníze, peníze: za vším jsou prý jen peníze, tvrdí nejen srbská ilustrace k politické analýze týdně, ale i mnozí teoretici současných konfliktů. (Jugoslav Vlahović, MIM 15. 2. 1991, 10)

později četné *biopsychologické teorie*, psané lovecko-válečnické pudy, jimiž jsme k takové kompetici od přírody vybaveni. Agresivita, násilí, a tedy i konflikt mají být přirozeným projevem živočichů - a nás teritoriálních primátů zvláště. Jedná se přý o výsledek přirozeného výběru, který máme uložený v genetické výbavě po našich předcích, lovcích a sběračích. Ve všech známých společnostech se válčí, říkájí s akcentovaným realismem v hlase. A ti, kteří neválečili, ve tvrdém (ale spravedlivém) evolučním zápase zkrátka nepřežili.

To se samozřejmě setkává se značnou - a nutno říci, že opodstatněnou - kritikou. Jako by ve výše uvedených konceptech při svém přemítání o genech a evolučních tlacích, i přes všechny úvahy týkající se naší biologie a tělesnosti a přízpůsobení se prostředí, bylo opomíjeno, že naše lidské „řezáky jsou koneckonců velmi malé. Naše nehty mohou způsobit bolest, ale nikoli smrt. Naší kulturní nikou jsou spíše náš rozum a kulturní vynalézavost než naše těla hominidů. Jsme sociální stvoření. Kultury, sociální struktury, ideje a ideologie formují všechny dimenze násilí, obousměrně - v jeho vzniku i potlačování. Mučení a zabíjení jsou stejné kulturní jako ošetřování nemocných a raněných nebo pohřbívání a oplakávání mrtvých“, jak opoují v úvodní kapitole své antologie věnované chápání myslu *Násilí ve válce a míru* Schepher-Hughes a Bourgois (2004, 3).

Lidské kolektivní násilí - války, povstání, revoluce - jsou z tohoto hlediska stejně komplexně kulturně-sociálními projevy člověka, jako jsou například tovary, bankovníctví nebo opera. A jako takové je musíme studovat.

„Deprivace uvnitř našich já“

Tím, co plodí agrezi a následně konflikty, není jakási „přirozená agresivita“, ale spíše naše vnitřní psychologická frustrace z *deprivace*, z nemožnosti dosáhnout toho, po čem toužíme či o čem tajně sníme; je to naše neuspokojené *libido dominandi*, říkájí ti, kteří celou věc chtějí vidět hezky psychologicky, freudiansky.

A myšlenku *frustrace*, tentokráté již kolektivní, vnaší do teorie násilných konfliktů teoretici revolucí poté, co si při vysvětlování jejich vzniku nadále nevystačí pouze s Marxem a jeho revolučním naplňováním *třídňho vědomí*. Podle teorie *relativní deprivace* (Gurr 1970; také Davies 1962)²⁷ trpí takovými frustracemi z nedosažení vlastních i kolektivních cílů nejen jedinci samotní, ale i celé sociální skupiny. Ani přímáležitost k vykořisťované třídě (Marx), ani absolutní míra chudoby a mizérie ke vzniku násilného sociálního konfliktu totiž nestačí. Inicátorem či spouštěčem konfliktu je zejména prý frustrace a deprivace subjektu daná relativním rozporem mezi jeho sociálními přáními a tužbami na jedné straně, a reálnými možnostmi, které situace ve společnosti nabízí, na straně druhé. A zastánci *modernizační teorie* (modernization theory, např. Huntington 1968) k tomu pak podotýkají, že je to právě (rychlá) modernizace, která tato očekávání tak často vytváří, ale následně ne vždy naplňuje.²⁸ A právě globalizující se postmoderní svět našich současných válek, je takových prudkých změn i nenaplněných snů a očekávání plný.

Nové postmoderní války

Ve výčtu těchto starších teorií válečných konfliktů by bylo možné samozřejmě ještě pokračovat, kdyby se ovšem v posledních dekádách dvacátého století zásadně nezměnil charakter válečných konfliktů a následkem toho i teoretické přístupy k nim.



Nové - postmoderní - války jsou konflikty paramilitárních uskupení nejirůznějších milic, bojůvek, domobran i teroristických skupin. Domobrana Indiánů Ašaninka, vyzbrojena zbranění peruánské armády, se brání před útoky marxistické gerilové skupiny Světla stezka ovládnající okolní prales. (peruánská Amazonie 1993, foto autor)

Již někdy po druhé světové válce zaznamenáváme místo tradičních válek ve velkém stylu nárůst menších, prostorově i časově omezených, konfliktů, jimiž se později začne říkat *konflikty s nízkou intenzitou* (low intensity conflicts - LIC), jako jsou nejirůznější národně osvobozenecká hnutí, občanské války i marxistická a maotická revoluční hnutí a podobně. Na přelomu 80. a 90. let dvacátého století pak datasey shromažďující údaje o co největším množství nedávných světových konfliktů ukazují v rámci třetího světa i rozpadajícího se komunistického bloku doslova boom obvykle etnických, etno-religiózních konfliktů nového typu, v nichž dříve započatý trend vrcholí. Také zde proti sobě nestojí konvenční armády, ale minimálně jedna strana konfliktu je tvořena gerilami, milicemi, či dokonce teroristickými skupinami. Motivace a pohnutky bojovníků v těchto válkách jsou dosti odlišné od regulérních konfliktů, jak jsme je poznali výše.

Nové války přelomu 80. a 90. let, na rozdíl od těch clausewitzovských, začínají tak, že jeden stát vyhlásí druhému válku a pak jej organizované napadne. A vojačí v těchto nových konfliktech nenaštrují poslušně v řadách na shora daný povel. Z velké většiny se jedná o vnitrostátní konflikty probíhající mezi jednotlivými, obvykle velmi lokálně definovanými, skupinami. O to však mají globálnější rozměr, napříkladovský (Appadurai,

1996) se rozpínají do různých sítí imaginárních světů a „krajin“ tvořících současný svět. Podle některých jsou to prostě svědky nových „postmoderních válek“ (např. Duffield 1998, Ignatieff 1998).²⁹

Dostal jsem se blízko ke konfliktům této doby a na vlastní oči jako antropolog a novinář strávil dohromady nejen dva roky ve válkách v Jugoslávii a na Kavkaze, ale i řadu měsíců v terénu přímo v konfliktech v peruánské Amazonii, mexickém Chiapasu, Afghánistánu, Tádžikistánu a Kurdistánu. A nejméně dobré další tři čtyři desetky z nich jsem mohl stejně jako vy pravidelně sledovat doma u televize, přímo z obývacího pokoje: Rwanda, Dárfúr, Somálsko, Kongo, Libérie a Sierra Leone; indonéský Aceh, Východní Timor, Celebes a Šalamounovy ostrovy. Vrcholí boj horských etnik v Barne, Kašmír a Tamilští tygři na Šrí Lance, jakož i mobilizace radikálního islamismu v al-Káidě, Tálibánu a muslimský boj za nezávislost filipínského Mindanaa i malé vzplanutí jiskry hinduistického komunismu v Indii... To jsou jen některé z mediálně nejznámějších případů. To, co jsem viděl, byly přes všechnu tu kulturní rozdílnost vysoce globalizované války: viděl jsem statisíce válečných uprchlíků, obtížených dětmi a všude stejnými plastovými taškami, hledající útočiště v imigrační politice Západu. Viděl jsem mezinárodní humanitární pomoc hnanou nově triumfujícím globálním soucitem i mezinárodní mírové síly hnané nově zrozenou globální odpovědností. Viděl jsem globální války, v nichž s dosud nebyvalou intenzitou obhájí po světě zdaleka nejen zbraně, ale na nových elektronických médiích také ideje, lokální historie, mýty a stereotypy (včetně těch o lokální „tradici“ a „kulturě“). Viděl jsem války, během kterých stejně tak putuje kořist globalizovaného válečného zločinu, jako jsou suroviny, drogy, rozkradená zahraniční pomoc, lidští otroci i děšití vojáci, jakož i plně tašky bankovek, které vytisky národní banky globálních mocností na druhém konci světa. Viděl jsem války, během nichž jsou auta plná divokých lokálních rebelů z kosmu tiše sledována globálními satelity rozvědek globálních velmocí, které (ne)mohou zasáhnout, protože k tomu ne/mají globální souhlas OSN. A nakonec viděl jsem také vrcholně patriotické války zdánlivě paradoxně usilující o globální uznání svých lokálních států, autonomií, práv a identit.

To vše on-line, v přímém přenosu, pod dohledem, tehdy na konci dvacátého století čerstvě zformovaných, globálních médií. Až se některým to, co jsme viděli doma na obrazovce, zdálo téměř skutečnější než to, co se „opravdu“ dělo. „Válka v Zálivu se nekonala,“ byl to jen virtuální konflikt mediálních simulaker, provokuje ve svém známém textu filozof Baudrillard (1995).

Snad nejkompexnější definovala tuto novou vlnu válečných konfliktů ve své knize *Nové a staré války: organizované násilí v globální éře* Mary Kaldorová: „V průběhu 80. a 90. let vznikli, zvláště v Africe a východní Evropě, nový typ organizovaného násilí.“ Tyto nové „identitní“ války „zahrnují střání rozdílu mezi válkou (obvykle definovanou jako násilí mezi státy nebo mezi organizovanými politickými skupinami), organizovaným zločinem (násilí páchané privátně organizovanými skupinami pro privátní cíle, obvykle pro finanční zisk) a rozsáhlým porušováním lidských práv (násilí páchané státy nebo politicky organizovanými skupinami na jednotlivcích)“, říká Kaldorová (1999, 1–2).

Rada fundamentálních prvků starých clausewitzovských válek jako by nám tak v těchto nových válkách mizela přímo pod rukama.

Jde o spíše menší válečné konflikty a stírá se v nich opět - po staletích válečné tradice regulérních armád - rozdíl mezi armádou a civilním obyvatelstvem, podobněká Tilly (2006, 65). Noviny zaplaví titulky s dohodružně znejšími slovy jako gerila, milice,





Ašaninská domobrana, Peru 1993, foto autor)

paramilitární uskupení, warlordi - váleční baroni, kmenoví předáci, venkovská domobrana, ozbrojené tlupy a polní velitelé. A mnohdy mizí, jak říká David Keen (2000b, 1), i sama zásadní a tradiční představa dvou válečických stran, kdy jeden ze soupeřů - stejně jako v nějakém grandiózním „sportovním klání“ - prohraje a druhý vyhraje. Zúčastněných skupin je v konfliktu často více, navíc se ještě proměňují v čase, přeskupují se a drojí, a jejich bojovníci občas navíc dokonce přebíhají na stranu protivníka. Mnohé z těchto konfliktů jsou charakteristické svou asymetrickostí - proti víceméně regulérní armádě či policii tu stojí různé rozptýlené paramilitární a gerilové skupiny, či dokonce dobře ukrytí teroristé, tedy sily, lišící se od ní nejen taktikou, ale i cíli, a mluvíme o nich jako o *asymetrických válkách*. A značně relativní může být dokonce i pro historii válčení tak fundamentální rozdíl mezi válkou a mírem: „Jaký je přesně rozdíl mezi mírem a válkou za okolností, že mír institucionalizuje násilí a že válka zahrnuje formy skryté kooperace a nevysloveného neútočení mezi stranami bojujícími zdánlivě proti sobě?“ ptá se provokativně Keen (2000b, 19).

A pro nás, v postkomunistických „etnických konfliktech“ k tomuto strhání rozdílu přibude i zdánlivě tak markantní rozdíl mezi válkou a revolucí - mezi bojem za svobodu národa a bojem za demokratické svobody člověka.

Nová technologie masové mobilizace Éra aktivistických revolucí i aktivistických válečných konfliktů

Strhání rozdílu mezi válkou a revolučním hnutím je jen vrškem ledovce. Jen důsledkem triumfu celé nové technologie všenárodní mobilizace, sebeorganizace a motivace aktérů, která mnohým z těchto postmoderních konfliktů předchází. Pro ty námi sledované v bývalé Jugoslávii a na Kavkaze to platí zvláště.

Na první pohled to tak možná ani nevypadá, ale v posledním čtvrtstoletí žijeme v období velkých revolučních změn a revolučních hnutí. Většinu z nich nutně nedoprovází, jak bychom od revolučních událostí čekali, od začátku revoluční násilí, ale jsou zde nové způsoby mobilizace, sebeorganizace i motivace aktérů. Nové způsoby iniciace sociální změny. Nejlépe a nekontrastněji je lze prezentovat na vlně či spíše vlnách všech těch *sanetových-barevných-květinových revolucí* posledních dvou tří dekad...

V roce 1989 padl komunismus nejprve v Polsku, poté v Maďarsku, východním Německu, Československu a Bulharsku (a ve varu byly i sovětské pobaltské republiky). O většinu z těchto revolucí mluvíme jako o *sanetových*, ale - pozor na věc - v Rumunsku vedl tentýž proces ke krátkému krveprolití a období v bývalé Jugoslávii, na Kavkaze a částečně i v sovětské Střední Asii pak nastartoval několikaletou vlnu separatistických tzv. *etnických konfliktů* a občanských válek.

Všenárodní, občanské a hlavně pozitivně naladěné *sanetově-nenašilné* vzepětí mas v ulicích mění svět... Mediálním a politickým úspěchem *sanetových revolucí* konce komunismu se inspirovala vlna *barevných*, nebo chcete-li přímo *květinových revolucí* na konci tisíciletí: začíná to buldozerovou revolucí v Srbsku v roce 2000, která vedla k pádu nacionalistického prezidenta Miloševiče, přes revoluci růží v Gruzii 2003, tulipánovou v Kyrgyzstánu 2005, oranžovou na Ukrajině 2004 až po cedrovou v Libanonu 2005, šafránovou v Barmě 2007, zelenou v Iránu 2009, jasmínovou revoluci v Tunisku na přelomu let 2010 a 2011, deštníkovou v Hongkongu 2014 a další. Twitterové revoluce v Moldávii v roce 2009, jejíž název jako by sám již označoval technologický milník, se

někdy říká také koprova revoluce, protože prvotní demonstraci deseti tisíc rozhořčených lidí iniciovala přes Twitter péřadvacetiletá novinářka a „múza revoluce“ Natalija Moravová - *morar* znamená v moldavštině kopr.

Na *barevných revolucích*, které jsou většinou reakcí na výsledky autoritářskými režimy zmanipulovaných voleb, je krásné vidět, jak ona nová „technologie“ dovede nečekaným masovým a květinově barevným odporem politickou situaci velkolepě zvrátit. Mnohaleté režimy padají, prezidenti odstupují, okupační syrská armáda opouští po třiceti letech Libanon, vojenská junta v Barmě se poprvé ořese v základech... A to vše bez krveprolití, maximálně zatím jen s několika strkánci a rozbitými okny.

A v centru této nové formy protestu, jež nám dnes přijde tak samozřejmá, nejsou ani tak vynálezy jako Twitter a jiné nové záznaky komunikacních technologií, ale jak ukazuje případ agilní aktivistky Morarové - pocit, že chce, že může změnit svět. Ústředním je nové organizovaný subjekt - aktivista a jeho touha *něco* dělat. A hlavně pak jim odehrané velké drama v ulicích. Onen barevné květinový dramatický spektakl masových demonstrací jako jeho nástroj vyslovit svůj názor v jakémsi celonárodním *rituálu přechodu* od nenáviděného starého režimu k vysněnému novému (k jehož schopnostem se vrátíme v kapitole „Co se to s námi v tom spektaklu děje?“).

Ale pokračujme dále: nové etablovaných spektakulárně-revolučních technologií změny se chopila i další revoluční hnutí. Jasminová revoluce v Tunisku odstartuje další vlnu, přímo lavinu arabského jara 2011 a masové celonárodní protesty svrhnu mnohaleté režimy nejen v Tunisku, ale i v Libyi, Egyptě a Jemenu. Změní situaci v Sýrii a Jordánsku, ale zasáhnu i Alžírsko, Maroko, Omán, Saudskou Arábii, Bahrajn a další arabské země, a dokonce i sousední Izrael. Podobně jako u sametových revolucí roku 1989 vše vypadá nejprve velmi hezky a mírumilovně. Nicméně podobně jako u demokratických změn po pádu komunismu ve východním bloku (hlavně v Jugoslávii a na Kavkaze) po roce 1989 i zde pak v Sýrii, Libyi a Jemenu přijdou protesty z demonstrací v menší ozbrojené konflikty. A ty se pak mění ve větší občanské války, jichž se účastní, podobně za pochodu vznikající, paramilitární síly a milice, mnohé z nich fundamentalistického či přímo teroristického ražení.

Vlnu této nové formy protestu dnes zavírují i události na Ukrajině. Masová mobilizace poté, co vláda prezidenta Janukoviče v listopadu 2013 definitivně pozastavila přípravu na podpis asociací dohody o vstupu země do Evropské unie, přerostla ve spontánní permanentní proevropskou demonstraci na kyjevském náměstí Majdan Nezaležnosti, v takzvaný Euromajdan, navazující na étos oranžové revoluce z roku 2004. Davy na náměstí se s přibývajícím týdnem měnily ve spontánně rostlý živý organismus stanového města s vlastními, zde bydličními dobrovolníky; vznikly jídelny, noclehárny, informační centra, bylo zde zavedeno wifi připojení, fungovaly úklidové i pořádkové služby, místní samospráva, a později dokonce i více či méně militantní nacionalistické bojůvky. A prezident opět padl. Moci se chopila nová proevropská vláda, které se pak postupně stále divočejší Euromajdan a z něj vešelé bojůvky dlouho nedařilo rozpuštit.

Na tom, co pak na Ukrajině následovalo, je snad nejlépe vidět, jak moc se již tato nová forma aktivistického protestu a změny, coby hlasu a rozhodnutí lidu, etablovala: do té míry, že ji dnes, před domácím publikem i před světem samým, dokonce i stojí za to falzifikovat. Uměle ji napodobovat a mediálně vydávat za „pravý hlas národa“, tentokrát ovšem ruského. Když v následující ukrajinsko-ruské krizi obsazuje Rusko ukrajinský Krym a pak se pokouší i o odtržení ruskojazyčných regionů východní Ukrajiny, ruská armáda i tajné služby a možná i pár aktivistů projeví nevidanou kreativitu

a touhu po nápodobě. Shora jsou klopotně organizovány podobné (tentokrát ovšem proruské), spontánní demonstrace obyvatel“, a někdy dokonce stavěny téměř jaké kopie barikád se stanovými městečky, jako byly ty na Euromajdanu. A nakonec jsou (ponejvíce z v Rusku naverbovaných žoldnéřů pod vedením tajných služeb) vytvářeny celé „spontánní“ samozvané administrativy v čele separatistických proruských regionů jakož i (nejmodernějšími ruskými zbraněmi vyzbrojené) „dobrovolnické domobraný a napodobující separatistické vlády a paramilitární síly - nejen z dnešní Ukrajiny, ale hlavně z častí postsovětských etnických konfliktů devadesátých let. Probuzená „vlna lidu“ je vlna lidu, hlas národa je hlas národa - s tím prý nic nenaděláme... Slávu obraz poznáte podle počtu jeho padělků...“

Nenásilné masové protesty požadující změnu přerostly v násilí... Etnické konflikt po rozpadu komunismu, arabské jaro a události na Ukrajině jsou nejlépe viditelnýr případy. Ale také mnohé postmoderní identitní etno-religiózní konfliktů třetího svět devadesátých let vznikají z podobných pokojných demonstrací a následného občanských vzepětí a aktivistické mobilizace.

Zijeme v éře nových aktivistických revolucí, ale také nových aktivistických vále ných konfliktů. Konfliktů se specifickou aktivistickou válečnou organizací, kulturo i politickou estetikou a specifickým extatickým typem nasazení a prožíváním muž co jdou nejprve do demonstrací, posleze možná i do ozbrojeného konfliktu a do války. Je zřejmé, že zde máme novou sociální „technologie“, která je demonstrující menšino velkou částí pasivní většiny i mezinárodním veřejným míněním víceméně konsenzuálně uznávána coby nástroj změny. Nástroj právě „probuzené“ vlny lidu, celého národa. Zjevn ji utváří obrovské demonstrace, jež nejsou jen obvyčejnými masovými shromážděním ale nabývají značné spektakulárně-dramatického charakteru (se společným prožíváním emocí, happeningy, ostentativně předváděnými znaky identity i tábory na náměstích Protože to, co je zde demonstrováno, to, co v davtech a na náměstích stojí proti starém režimu, není „jen“ jiný politický názor, ale přímo jiná či nová (politická) kultura a estetika, jiný svět. Ani to však k úspěchu těchto akcí nestačí a důležité je, že tento proces pa přeroste v aktivistickou mobilizaci zasahující celou zemi, což posleze někdy bohuže vyústí i v konflikt a ozbrojenou mobilizaci. A teprve až po tom všem přichází ke slovu prezentace těchto událostí: přenosy v globálních médiích, jakož i (někdy od polovin první dekády tisíciletí) tak zdůrazňovaná komunikace a svolávání se pomocí internet (Twitter, Facebook) či prostřednictvím mobilních telefonů.

Dnes s odstupem času, i vzhledem k událostem, které následovaly, je tedy zřejm že postkomunistické takzvané etnické konfliktů z počátku devadesátých let dvacátéh století patří už k této „nové vlně“ masové mobilizace. Proto je má smysl studovat mim málně v určitých aspektech, jak uvidíme dále, společně s demokratickými sametovýr revolucemi a hnutími let 1988-89, které jim bezprostředně předcházely.

Vysvětlit, proč jdou dnes chlapi do těchto nových identitních válek, pro nás ted znamená vysvětlit, jak tato nová „technologie“ mobilizace a změny funguje. Co je onoi novou sdílenou kulturou a politickou estetikou v jejím středu; kde se vzala a jak s uplatňuje? Proč je zde člověk-aktér uprostřed davů tak agilní, tak schopný se sdružova sebeorganizovat, čímž se zároveň stává tak mocným? A především: jaké emoce, dramata a estetické zážitky při tom všem prožívá a cítí? A patří sem také otázka po tom, pro tyto procesy někdy vyvrcholí tolik očekávanými demokratickými změnami, a jind válečnou katastrofou.

Války entuziastických dobrovolníků

... tedy alespoň na počátku

Začala válka za odtřizení Abcházie od Gruzie. Eduard Ševardnadze coby nejvyšší gruzínský představitel pořádá v hlavním městě Tbilisi tiskovou konferenci pro novináře. Jeho „armáda“ to spustila pod velením paramilitárního velitele Tengize Kitovaniho - vlastně zjevně bez prezidentova vědomí - a on se teď snaží žehlit, co se dá a dlouho očekávaný konflikt, když už se tedy rozběhl a vypadá nevyhnutelně, alespoň navenek legitimizovat. Zaznívají slova „naše armáda“, „dáme rozkaz armádě“, „stáhneme armádu“, „mobilizovat armádu“, „armádní velení“ atd.

Jsem v sále asi jediný zahraniční novinář mimo bývalý Sovětský svaz. Nevzdírám to a s naivní drzostí třnadacetiletého studentka se ptám, kterou armádu má na mysli, když existují (alespoň na papíře) hned dvě: Národní garda Gruzie pod vedením mafiózního malíře a sochaře Kitovaniho a Mchedroni vedené mafiózním dramatikem Joselianim. A obě dvě de facto nejsou hierarchizovanými armádami, ale velmi volnými sdruženími entuziastických dobrovolníků, kteří tvoří desítky skupinek volně navěšených okolo velkých mužů v čele. A jaké „armádní velení“ myslí, když si každý dělá, co chce a jak chce; o jaké „podpoře armády“ mluví, když si každý velitel, ale často i jedinec ber kde ber musí obstarat svou výzbroj i výstroj sám.

Kdo mohl tušit, že chlapík s turistickou videokamerou stojící hned vedle je od gruzínské televize a v následujících dnech bude tiskovka i můj spor s prezidentem hned několikrát reprizován. Když večer dorážím domů - do rodiny, v níž jsem toho roku hostem, čeká mě ledové ticho: všichni už to viděli... Můj hostitel Kacha - gynecolog a sám vlastně také velitel jakési občasně bojové jednotky složené z několika kamarádů, který ještě včera hýřil divokými historkami o spontánním chaosu mobilizace a při něm panující dezorientaci, ten, co ještě předevčirem když nás kontrolovali jacisi ozbrojení chlapi v mundúrech bez označení, nutil svou sestru schovat pro jistotu peníze pod sukni, aby nám je „nezabavili“, je na mě našťavaný: „To je *armáda*: Radane, my přece máme *ARMÁDU!*“ Už to skoro vypadá, že půjdu spát bez večere a nedopitý koňak ze včerejška zůstane v lednici.

Dva tři dny nato stanu na druhé straně konfliktu - mezi Abcházci na bojišti. Pár z nich mě pozná z televizního opakování oně tiskovky a poplácávají mě po zádech: „Hezky's to tomu jejich prezidentovi natřel s tou jejich slavnou gruzínskou armádou! Co armáda, jenom taková smečka různých band, úchylů, kriminálních, parazitů a ožráčích individuí“ „To by se tady u nás - v Abcházii - stát *nemohlo!*“ říká a provádí mě po trávníku před provizorním sídlem separatistů v Gudautě, který je posetý hloučky polehávajících chlapků v civilu, v částech uniforem, s armádní výzbrojí, s loveckými puškami i holýma rukama, jejich „vrchní velitel“ Sergej Šamba.

O hodinu později stojím přímo v čemsi, co by se dalo nazvat jako abchazská druhá linie přímo na severním předměstí hlavního města Suchumi. Jsem mezi těmi, kterým se nechce jít dál, po ulici Ešba o něco míže, kde se stříli. Je tu neuvěřitelný chaos. Skupinky po jednom až po pěti lidech, co se znají a přijeli obvykle společně v jednom autě, žádne

jednotné uniformy, žádná jednotná výzbroj, žádná komunikace, velení ani rozkazy. Jedinec, co tu zavání nějakou organizací, je přistavený společný nákladník pro odvoz mrtvol vystlaný matracemi, aby se bezvládná těla panickou jízdou nepotloukla. Břichatí chlapi v žigulíku, co mají jen lovecké pušky a dýky jako myslivci, se cpou pečeni a rajčaty přivezenými z domova, zabalenyými ve staniolu. My ostatní na ně hledíme a máme hlad. Stojíme každý ve svém hloučku a vzájemně se příliš nebavíme.

Tam vpředu to vypadá zle. Ještě větší zmatek než tady. Neustále odtamtud utíkají postavy i auta plná vyděšených bojovníků. „Lidičky, on umírá, ten člověk umírá,“ řve se slzami v očích ruský mladík na korbě nákladáku, kde se v kaluži krve v poslední křeči klepe lidské tělo. Ve zbesilém úprku vůz jen přibrzdí a hned zase pokračuje pryč, do bezpečí. Spolujezdec v uniformě z něj mezitím stihne vyskočit a začne okolí hystericky varovat před tím, co tam dole čeká. Když nikdo nereaguje, tak na poplach, abychom ho brali skutečně vážně, začne řvát a střilet samopalem do vzduchu. Všechny tím dost vykolejí. „Kde je velitel, sakra, kdo je tady velitel!“ křičí nervózně už v pořadí druhý člověk ve všem tom zmatku. Nikdo neví. Mnohým připadá ta otázka poměrně dost mimo mísu. Nikdo tu přece nikdy nemluvil o nějakém veliteli...

Mnozí z nás se tu většinou vidí poprvé v životě. Přijedou s partou kamarádů, zkusí své štěstí tam vpředu v „linii“, která vlastně ani není bojovou linií, někdo udělá třeba i nějaký ten výpad hluboko do boku či dopředu a pak se stáhne zase sem dozadu. A když mu úplně rupnou nervy, odjíždí zase rychle pryč. Ještěže celou Abcházii vede od severu k jihu podél moře jen jedna jediná pořádná asfaltová cesta, tak mají všichni alespoň ponětí, jak se dostat na frontu, kde se shromáždíte – jedete po ní zkrátka tak dlouho, až narazíte na chaotické houfy chlápů s puškami.

Stojím u cesty, pozoruju ten zmatek, a najednou se tu tak nějak jakoby odnikud vyloupne nějaký mladší týpek v maskáčích:

„Co tu chceš? Kdo jsi?“ namíří na něj bojovník vedle mě samopal.

„Já jsem *trvij velitel*“, říká nasmchval tise příchozí, jako by si to vychutnával.

„Ach tak... A já myslím, že jsi nějaký Gruzinec...“

Tento chlápek to v této válce dotáhne na jednoho z nejslavnějších abchazských velitelů.

Bojovníky, milice, domobrany, národní armády a indiáni

„Tito bojovníci nejsou opravdovými vojáky v profesionálním smyslu. Obvykle slouží v rozvolněných jednotkách, buď na základě osobní loajality, nebo kvůli válečné kořisti, pomstě určitým jedincům, kvůli teritoriu či zoufalé snaze o ochranu. Jsou to značně vyzbrojené formace bez poddůstojníků – tedy bez disciplinární opory profesionálních armád. Na této hodnosti úrovní zde neexistují žádní četáři, nikdo, kdo by trval na disciplině obvyklých vojáků, a to ani co se týče striktně vojenských, smysluplných záležitostí, jako je opevňovat pozice, kopat zákopy, strážit ležení...“

ZE ZPRÁVY POZOROVATELSKÉ MISE HELSINKSKÉHO VÝBORU O VÁLCE V ABCHÁZII (IN: FAIRBANKS 1995, 21)

Vím, že takový dobrovolnický chaos nemůže vydržet dlouho, a vím, že toto je jen takový entuziastický začátek. Později se zezdola okolo silných osobností-velitelů vytvoří jakási „oddílý“ či přinejmenším jejich proměnlivé trsy a vznikne (alespoň na papíře) jakási struktura organizace i hodností, byť se tyto dvě úrovně (obzvlášť zde na Kavkaze) nikdy úplně neprotinou. Budou se po vojensku organizovat nástupy, pořadová cvičení, bude

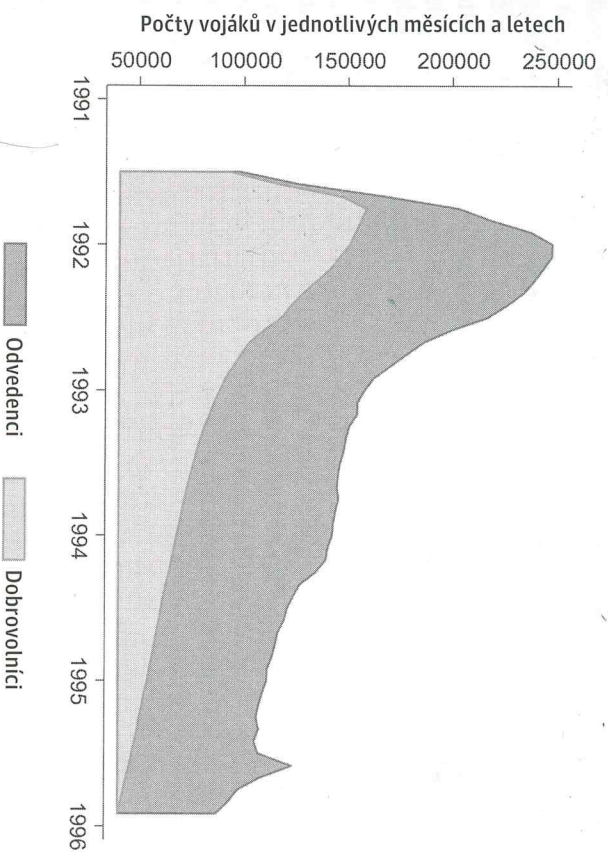


Oficiálně, na papíře, jsou to národní armády s jasnou subordinací a strukturou... Ale každý si sem čas od času tak trochu kdý chce a dělá co chce. (Čečensko 1995, foto autor)

se lpět na hodnostech a zdravení vyšších šarží nižšími, budou se rozdávat jednotné uniformy, ale ta dobrovolnická extáze vznikne bude stále patrná v étosu další práce a bude, na počátku zcela a do jisté míry trvale, důležitým hnacím motorem.

V tomto volném spontánně-dobrovolnickém válečnickém systému, který se ustálil ve všech kavkazských konfliktech devadesátých let, snad jen s výjimkou jistého období v Azeřbájdžánu³⁰ a v Arménii (kde se alespoň ke konci války podaří vytvořit víceméně organizované armádní sbory) může kdokoli dobrovolně do armády přijít a také ji obvykle dobrovolně opustit – na menší prázdniny nebo i natrvalo. Do boje zde, tedy alespoň zpočátku, nejenže nikdo nikoho nenutí, ale mnohde je potřeba přinést si svou vlastní zbraň, střelivo, jídlo, ale třeba i auto a podobně. Nebo se lze přidat k některému z velkých mužů v čele, který vše uvedené dovede nějak obstarat.

Tento veskrze dobrovolnický systém jakési spontánní mobilizace dovedl k největší dokonalosti, a mnohde po celou válku udrželi, v Čečensku. Jak ukazuje ruský etnolog Valerij Tiškov (2004, 93-95) – a obdobná je i má zkušenost – velký podíl čečenské bojové síly tvoří kromě vzácných řádných oddílů, vykazujících alespoň na papíře obvyklou armádní hierarchii (jako třeba Dudajevova prezidentská garda) a dále větších či menších



Spontánně dobrovolnická podstata samého počátku válečné mobilizace v oficiální Chorvatské armádě (HV): Na počátku konfliktu dominující dobrovolníci (šedou), jsou až po oficiálním odvodu na konci roku 1991 doplňováni o odvedence (tmavou), nejprve tedy především o občany chorvatské národnosti sloužící původně ve federální Jugoslávské armádě (JNA). Graf z Jurajda a Kovač (2016, 8).

ovládané Srby. Bosenké síly se tak ze začátku skládají z doslova přes noc zmobilizované přepraté směsice nejen bosenké (muslimské) vláde loajálních policistů, jejich zvláštní zásahové jednotky, kvapem zformované vojenské policie a oficiální Teritoriální obrany Bosny a Hercegoviny, ale zapojují se do ní i podzemní muslimská polovojenská organizace Vlastenecká liga a její oddíly „Bosna“ zvané též „zelené barety“. A v neposlední řadě i spousta různých neformálně vzniklých lokálních skupinek (jako třeba muslimských přístěhovačů ze Sandžaku, kteří obývali čtvrtě kolem města, a tak jsou nejvíc „na ráně“) nebo lidí okolo místních maňanů a galerky i výrazných figur sarajevského života. Byla řada takových (jako například později nechvalně proslulý Mušan Topalović zvaný Caco - v civilu hudebník), co prostě byli známější a populárnější a kolem nich se soustředili dobrovolníci, kteří jinak nevěděli, co dělat, protože oficiální pokyny typu „hlaste se na Teritoriální obraně na adrese té a té...“ ze začátku prostě nebyly“, říká český etnolog a válečný reportér Filip Tesar. Všichni tito jedinci i skupiny pak kvapně oficiálně rekrutují či kolem sebe neoficiálně nabalují stovky nadšenců ochotných „jít do toho“. A teprve později se vše za pochodu, hlavně pod vlivem přítomných stávajících i bývalých profesionálních vojáků a policistů, mění v alespoň navenek jakž takž uspořádanou armádu.

A jak vypadá situace v téže době v samotném Srbsku? Na počátku války mají síce Srbové v rukou celou federální Jugoslávskou lidovou armádu (JNA) se vši technikou a zázemím, ale když v roce 1991 vyhlásí kvůli válce s Chorvatskem mobilizaci, dopadne to faskem. A ke slovu přichází opět dobrovolníci. Oddíly hlásící se většinou k historickému

oddílů nabalených okolo jednotlivých polních velitelů, také velmi početní tzv. *indijáni* - jak se jim zde občas říká. Malé zcela nezávislé skupiny bojovníků jednajících na vlastní pěst, podobně těm, s nimiž jsme se setkali v chaosu na abchazské frontě. *Indijáni* si velí sami a mnozí mají pocit, že jediné tak je to správné: „Proč dávat rozkazy jiným, když ani ty sám nevíš, co máš dělat? Většina našich lidí byli *indijáni*... *Indijáni* neposlouchají nikoho a jdou do boje ze své vlastní vůle, když se cítí být ve formě“, říká o časech národní mobilizace na počátku první čechenské války jeden z Tiškovových respondentů (2004, 94-5).

Jsem toho názoru, že během pokračující války, a zvláště pak ve druhé čechenské válce po roce 1999, zde vývoji spíše k větším a organizovanějším skupinám „milic“ okolo výrazných polních velitelů než ke zformování nějaké regulérní armády. I když zdá se, že i u jejich velkých vojenských ofenziv (jako je znovudobytí Grozného povstalcí v srpnu 1996) se „národ“ opět zmobilizuje a najednou se na frontových liniích zase objeví malé nezávislé skupinky kamarádů a příbuzných, mladíků z teže vsí či čtvrti.

Za fasádou „národních armád“ rozpadu Jugoslávie

„Některé z těchto bojůvek jsou založeny vládou a jsou částečně pod jejím vlivem. Ale neexistuje nad nimi žádná absolutní kontrola a některé z těchto formací vládě již přerostly přes hlavu. Některé jsou loajální té či oné režimní frakci, zatímco jiné jsou nezávislé a zajímají se pouze o peníze. Ve skutečnosti existují jen velmi nejasné hranice mezi skutečnou policií, armádními silami a soukromými milicemi.“

V Bosně, zvláště v Sarajevu, vždy všudypřítomná protioficiální mentalita a nedůvěra k autoritám státu, jsou jen částečným vysvětlením...“

Až dosud jsme se věnovali hlavně Kavkazu. „Ale takový binec v armádě, to by se u nás v Chorvatsku v Srbsku stát nemohlo: u nás máme přece jasnou strukturu, subordinaci, hodnosti a hlavně *ordning*, jak má v konvenčních armádách být!“ - mohli by protestovat všichni ti bývalí, na krátko ostrhaní vojíci v pečlivě vypraných uniformách postygo-slávských armád. Ale i zde má přece fenomén spontaneity, dobrovolnictví a improvizace, tíhnoucí spíše k jisté živelnosti než k rigidním hierarchickým strukturám konvenčních armád, zvláště v počátku konfliktů, své nezastupitelné místo.

Dokonce i v tak dobře vojensky a byrokraticky organizovaném válečném Chorvatsku, kde již dlouho před vyhlášením nezávislosti a vypuknutím války na jaře 1991 vzniká pod patronátem chorvatského ministerstva vnitra Sbor národní gardy (ZNG), později přeměněný na oficiální Chorvatskou armádu (HV), se ve stejné době, po apelu Chorvatské strany práva, rodí jako odpověď na polovojenské akce chorvatských Srbů v Krajině ještě jedna více spontánní a dobrovolná armáda. Do počátku špatně vyzbrojených Chorvatských obranných sil (HOS), vedených Ante Paradžikem (než ho chorvatská policie, údajně omylem, zastřelil), si na samém počátku musí sice každý donést svou vlastní zbraň, dobrovolníci se sem ale jen hromou. Od extatických mladíků přes inženýry a učitele až po zájemce z chorvatských zahraničních diaspor. Jednotky působí nejprve zcela samostatně (a v některých místech jsou často jedinou formací) a až teprve postupně začnou koordinovat své akce s oficiální Chorvatskou armádou, než se do ní časem zcela začlení.

Podobně silný vliv étosu oběťavého dobrovolnictví můžeme sledovat také při kvapném vzniku armády Bosny a Hercegoviny; zvláště za divokých počátků obrany hlavního města Sarajeva proti technické i početní převaze regulérní Jugoslávské lidové armády

odkazu četnického hnutí (k nimž se ještě vrátíme). Vznikají bizarní formace pod vedením neméně bizarních postav, jako je Srbská garda v čele s Dordem Božovićem zvaným Giška³¹ a Branislavem Matićem zvaným Beli,³² Srbská dobrovolnická garda známá též jako Arkanovi tygři, Srbské četnické hnutí založené intelektuálem Vojislavem Šešeljem, Bilji orli pod vedením Dragoslava Bokana, Srbsí sokoli se svým Sinišou Vučinićem a další. Tento trend pak následují též Srbové v Chorvatsku (např. s oddíly jako Knindže pod vedením Dragana Vasiljkoviće zvaného Kapitán Dragan³³ nebo Škorpion i v čele se Slobodanem Medićem přezdívaným Boca), jakož i v Bosně (např. Žluté vosy vedené Vojinem Vučkovićem známým jako Žučá) a další.

Také v těchto srbských četnických formacích vládne duch dobrovolnosti a touha „být u toho“. „Moji chlapi jsou dobrovolníci. Nikdo je násilím nerekrutoval, nemutili k boji. Šli do toho z přesvědčení. To je velmi důležité rozdíly v postoji oproti placeným žoldněrům na druhé straně barikády. Moji chlapi neutíkají, když to začne prasket, neztráčí hlavu,“ chvástá se sám jejich nechalvalně proslulý mafioso - velitel Arkan.³⁴ Velitelský kádř jeho Srbské dobrovolnické gardy tvoří často bývalí kriminálníci (teď pod ochranou srbského ministerstva vnitra), mužstvo zase mnohdy fotbaloví chuligáni z bojůvek klubu Crvena zvezda Beograd... A sám Željko Ražnatović přezdívaný Arkan³⁵ je - podobně jako výše zmínění velitelé Giška, Beli a Kapitán Dragan - známá postava srbského podsvětí...

Výše uvedený duch spontaneity a dobrovolnosti se do jisté, i když menší, míry uplatňuje také za předválečné mobilizace a zrodu řadových srbských jednotek v budoucí Republice srbské v Bosně. Ačkoli je zde, a to již od samého počátku, snaha vše centrálně organizovat a řídit - mít (zprvu tajně) seznamy branců a posílat řádné povolávací rozkazy „jako v armádě“ - ty jsou však zaslány z počátku jen „naším důvěryhodným, prověřeným, lidem“, často straníkům separatistické Srbské demokratické strany a jejich dobrym známým... Navíc přibývá ještě, zde tak podstatný, motivační argument ochrany domova, vlastního města či vesnice, a často dokonce i dosíť abstraktně formulovaného vlastního „etnického teritoria“: „Jestli máme nějaké zbraně, nemáme je proto, že by nám je někdo rozdával, ale sami jsme je kupovali a obstarávali, abychom ubránili vlastní životy, když to bude třeba. Fámny o nějakých četnicích jsou výmysl, ale když bude třeba, všichni do jednoho se můžeme stát četníky a bránit se,“ říká šalamounsky už v létě 1991, tři čtvrtě roku před vypuknutím bosenské války, Mirko Malović - předseda srbské separatistické SDS v oblasti tradiční četnické rezistence v pohoří Romanija, v Sokolaci.³⁶ Když se pak už v průběhu války samotné Srby ovládaná Jugoslávská lidová armáda (JNA) v rámci mezinárodních mírových dohod oficiálně stáhne z Bosny, nechá svou těžkou techniku doslova ležet u nohou právě takto vzniklým srbským jednotkám.

Podobně se nakonec na principech spontaneity a dobrovolnosti formuje albánská předválečná mobilizace v Kosovu. Itaje vedena také již od počátku entuziasistický dobrovolnickou Kosovskou osvoboditeckou armádou - UÇK (o jejím vzniku a formování viz Tesar 2008), jakož i některými dalšími spontánně vzniklými menšími či zcela miniaturními, a často regionálními, dobrovolnickými formacemi, jako jsou skupinky jednotek Plamen (Zjarr), Orli (Shqiponjat), Štáb guerrillových jednotek (Shtabi i njësitëve guerile) a další.

O tom, jak se kosovským gerilám podaří eskalovat napětí a rozinit celonárodní povstání, bude ještě řeč dále. Pro nás je teď podstatné že, podobně jako v řadě jiných postjugoslávských ozbrojených sil se i zde, přes zjevné gerilový charakter těchto uskupení, vše na první pohled snaží vypadat poměrně regulérně a „učesaně“ - samé uniformy, čísla bojových jednotek, nástupy, pořádková cvičení, hodnosti a subordínace - nicméně hnacím motorem je opět do značné míry spíše živelnost, nadšení a spontaneita než

nesmlouvavá armádní mašinerie a disciplína. Bez nich by si šlo předválečnou mobilizaci i samotný začátek konfliktů rozpadu Jugoslávie jen stěží představit.

Do některých jugoslávských i kavkazských dobrovolnických formací je sice lehké přijít, ale často - zvláště poté, co se armády zkonsolidují - v podstatě již nelze jen tak složit zbraně a odejít beztržně zase domů. A také skutečný smysl jejich boje se časem mnohdy mění od národního patriotismu k jakýmsi privátním armádám nezávislých válečných baronů i v bezskrupulózní politický oportunismus politiků v čele jednotlivých národních stran a hnutí (viz Tiškov 2004, 100-102; Keen 2000a). Nicméně jak se pokusím ukázat v této knize, tou první startovací hnací silou, kvůli níž se všichni ti zdaleka nejen mladíci, ale i dospělí chlapi - inženýři, učitelé, zedníci, ale i alkololici a chapíci z galerky - vrhají do společeného válečného díla, plynávají svým časem i prostředky, huntují svá těla i auta a nakonec i riskují život, je jistý druh entuziasmu, chuti „být u toho“ a pocitu potřebnosti Touha po zhmotnění určitého velmi konkrétního snu - zkrátka jistý (jakkoli to při všem tom zabjření okolo může znít bizarně) „vyšší smysl“.

Nedá se tvrdit, že tento vyšší smysl, tento pocit transcendence je bude neochvějně držet na frontě až do konce války. U mnohých přijde - a bude to možná už brzy - politické rozčarování, ztráta ideálů o samotném smyslu boje, o skutečných zájmech velitelů o ostatních spoluvojáckých i sobě samých. Dostaví se stereotyp, otupění válkou, přijde nutnost zůstat v armádě, abychom se alespoň najedli a ochránili rodinu (když ti, cc nemají zbraně, trpí strachem, hladem a zimou a naopak ti, co stojí v čele bojůvek, žijí mnohdy v okázalém válečném „přepychu“). A s postupujícími léty přijde někdy tak neschopnost zařadit svá permanentní extázi války uvyklá těla do šedi každodenního života. Nicméně tento „vyšší smysl“ je, jak uvidíme, něčím, co do války, alespoň v jejím iniciačním stadiu, láká a vtaňuje - jako silný plavce na širém moři - tisíce (nejeť ztracených) duší.

A teď je jen otázka, jak je to vůbec možné.

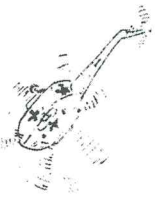
Motivace aktérů v postmoderních válkách

Jak jsme viděli, postkomunistické „etnické konflikty“ jsou, alespoň ve svém počátečním stadiu, válkami paramilitárních formací, různých milicí, bojůvek a občasn i nezávislé bojovníků - *indánů*. Jejich skupiny se formují buď zcela spontánně, nebo řízeně, a dobrovolně - nebo se alespoň nástupům do nich muži nějak zvlášť nebrání. Člověk se vstupuje buď ne úplně povinně a často i zcela z vlastní vůle. Někdy dokonce jaksi přim „se zpěvem na rtech“. A tomu pak na počátku odpovídá volnější způsob organizace i struktura jednotek vyvolávající někdy až *pocit, že to „běží tak nějak samo“* (K němu se ještě vrátíme ve stejnojmenné kapitole). O to silnější musí pak být chuť a motivace našich chlapků s puškami stát se aktéry všeho toho dění.

Model von Clausewitzova vojíčka-rekruta, jenž byl jen číslem v řadě, místo otázky sklapanul podpátky a zasalutoval, jednal podle vojenských řádů, pucoval si denně bo moc nevyváděl, neměl vlastní hlavu ani motivace a poslouchal rozkazy od nadřazených elite, a tak věděl přesně v každém momentu, kde má být a co tam má dělat, se nám te v našich *postmoderních válkách* doslova rozpadá před očima.

Pokud tedy připustíme, že byl vůbec kdy plně reálný... Odhlédneme-li od toho, že i za Clausewitzova života po světě samozřejmě operovala pestřá plejáda povstaleckých především protikolonialních polovojenských formací, hnutí i pirátských flotil, v nich je vše poněkud jinak, je zde problém i u samotných regulérních armád, jež popisuj Vzdýt i sám Clausewitz, který tolik zdůrazňoval státní centrum coby jediného hybate celé válečné mašinerie, nakonec píše své dílo ve strategické konfrontaci se skutečnou revolucí, kterou do válčení vnesla nepřátelská porevoluční Napoleonova Francie. Po tamější vlnou nového národního patriotismu zverbovaná vojska již ne ani žoldněří či naverbovaných rekrutů, ale mas národních odvedenců, které byly „nedostatečně trénované, aby operovaly tradiční taktikou, místo toho rozdrtily menší [vysoce trénované profesionální nepřátelské] armády cílce jim čirou vahou své početní přesily. (...) Tento styl boje, extrémně nákladný, pokud jde o lidské síly i zdroje, byl dostupný pouze režimu nového typu: takovému, který má signifikantní míru lidové podpory a disponuje, přinejmenším v čase svých největších triumfů, jednotkami inspirovanými novou ideologií revolučního nacionalismu“, komentuje z dnešního pohledu Clausewitzovo dílo Willmout (1997, XII-XIII).

Zároveň dnes můžeme vidět, že i v tak přísně (hezky po clausewitzovsku) organizované armádě, jako je ta americká operující donedávna v Iráku, může být s osobním nasazením vojáků a jejich chutí bojovat značný problém. Jak píše třeba americké noviny, které mě 140 000 amerických vojáků zapojených v čase největšího vzepětí v tomto konfliktu je pryť snad přes 40 000(!) těch, kterým se tam dvakrát nechce a vyhbají se odjezdu do Iráku či návratu ke své jednotce předstírajíce různé nemoci; připadne žijí raději dočasn v zemích mimo dosah americké jurisdikce. Na druhou stranu historici jako Bourkeov (1999) ukazují, že i v klasických regulérních armádách, jako byly ty za první a druhé světové války či ta americká ve Vietnamu, je jedním z hnacích motorů fakt, že se tam voják



Kdo vlastně jsou všichni ti extatictí dobrovolníci pospíchající do války? Abchazský karikaturista vidí všechny ty gruzinské mladíky přijíždějící bojovat do Abcházie jako tlupy krvelačných bestii všeho druhu. Jsou to jen samí „narkomani“ a „alkoholici“! Ne, ne, jsou to „lidi, co nemají ani děti, ani rodinu“, jsou to „kriminálníci“ a „propuštění vězni“, šušká se v Abcházii. (Šarja a kol. 1993)³⁷

jemce rozkazu tuto vůli musí dešifrovat a dokonce předjímat. Ten, kdo umí takto jednat, je vynikající národní socialista, a když se dopustí chyb, přemíru nařzení mu nikdo vyčítat nebude. Ti ostatní jsou jedinci, kteří se „bojí překročit vlastní stín“, jak říká Führer.“

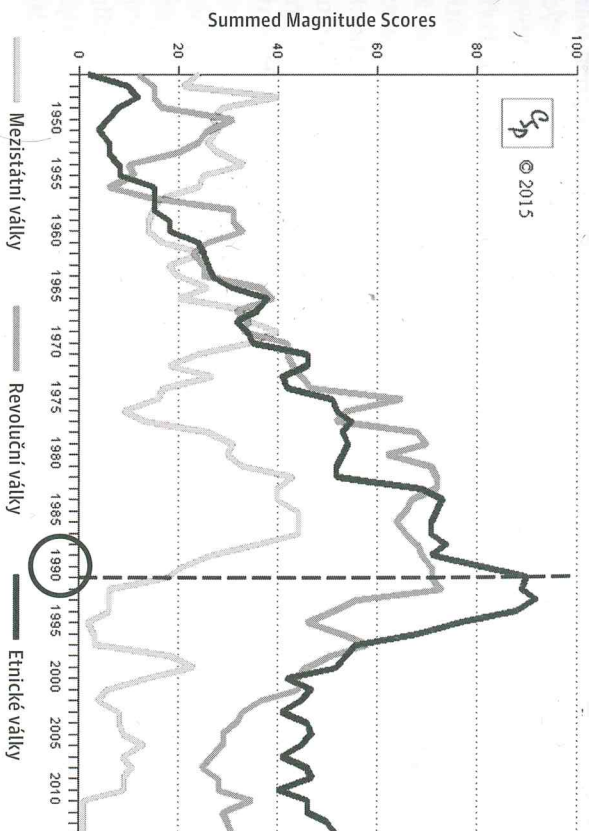
Globalizované války za lokální identity

Jaké tedy vlastně jsou modely pohnutek a motivací bojovníků v námi analyzovaných etnických válkách? Proč se do nich jedni vrhají a jiní jim za to tleskají a podporují je? A proč další přimhouří oko nad vyzbrojováním civilistů a později i nad brutálníou páchaného násilí?

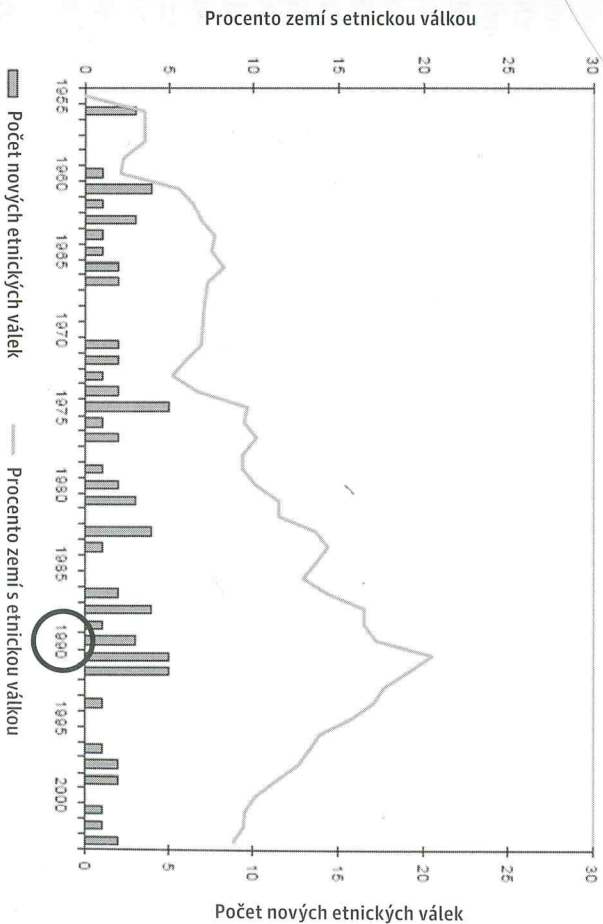
přes všechny oficiální proklamace o řádu, morálce a disciplíně těší na věci, které nemají s clausewitzovskou racionálníou velikých politických cílů určených seshora mnoho společného. Těší se na „mužné“ i brutální věci, o nichž bychom raději snad ani nevěděli.

Neméně ošemetné to pak může být v tradičních konvenčních armádách i s tak stěžejní představou o potlačování vlastní kreativity, osobní interpretace, vlastní iniciativy a o slepém poslouchání rozkazů. Krásně to vyjádřil ve svých fiktivních románových pamětech důstojníka SS *Laskavé bohyne* spisovatel Jonathan Littell.³⁸ Ve své próze pátá po vůli a lidské motivaci stojící za velkoplošným vražděním nacistické mašinerie. „I když jsou rozkazy nejasné, je to normální, dokonce je v tom záměr a plyne to ze samotné logické podstaty *Führerprinzipu*. Je na příjemci rozkazů, aby rozpoznal záměr toho, jenž je udílí, a aby odpovídajícím způsobem zareagoval. Ti, kdo si trvají na jasných rozkazech nebo žádají legislativní opatření, nepochopili, že nezáleží na rozkazech, nýbrž na vůli nadřízeného, a že přijemce rozkazu musí dešifrovat a dokonce předjímat. Ten, kdo umí takto jednat, je vynikající národní socialista, a když se dopustí chyb, přemíru nařzení mu nikdo vyčítat nebude. Ti ostatní jsou jedinci, kteří se „bojí překročit vlastní stín“, jak říká Führer.“

Trendy podle typů ozbrojených konfliktů, 1946-2014



Globální výskyt etnických válek, 1955-2003



Většina komentátorů i datasetů světových konfliktů se asi shodne na tom, že počátek devadesátých let dvacátého století je érou vrcholícího počtu i významu tzv. etnických konfliktů. Na čem se však již neshodnou, jsou příčiny tohoto jevu. Nahoře – vrchol boomu etnických válek převyší revoluce i mezištátní války (Center for Systemic Peace 2014).³⁹ Dole – průběžný nárůst počtu nových etnických konfliktů a kulminující křivka procentního počtu zemí, v nichž se odehrává etnická válka (In: Gurr T. R., Woodward M., Marshall M. 2005, 2).

„Cíle těchto nových válek leží, na rozdíl od geopolitických nebo ideologických cílů předchozích konfliktů, v oblasti identitní politiky,“ shoduje se s řadou dalších Mary Kaldorová (1999, 5-6). „Objevují se v kontextu eroze autonomie státu a v některých případech dezintegrace státu.“

Je to éra „postmoderního tribalismu“, přičemž každý nový separatismus by chtěl svůj vlastní státní útvar, varuje Tharoor (1999). (A podotkneme, že těch, které na to aspirují, či se jim to dokonce i podaří, bude hned na paděsát.) Sambanis (2001) konstatuje, že v širším časovém úseku - od počátku 60. do konce 90. let - bylo na celém světě dvakrát více etnických a kulturních identitních konfliktů než konfliktů ideologických. Datasey světových konfliktů nám ukazují, jak počet etnických konfliktů celá léta průběžně narůstal, aby vyvrcholil v námi sledovaných letech devadesátých. V této dekádě identitní (etnické a náboženské) konfliktivity tvořily podle Ellingsenové (2000) dokonce skoro 80% všech konfliktů. Gurr, Woodword a Marshall (2005, 1) tvrdí, že v tomto období převyšuje počet nových etnických válek počet nových válek revolučních téměř trojnásobně.

Za tolik diskutovanými důvody tohoto boomu našich nových postmoderních válek nebude jistě jen rozpad komunismu a bipolárního modelu světa (s jeho mocenskými satelity), ale, jak uvidíme v této knize dále, určitá celosvětová postmoderní globální atmosféra. Mýšlenkové podhoubí dávající vznik kromě řady vskutku očistných a politicky a ideově důležitých věcí bohužel i éře globalizovaných válek za lokální identity.

„Je to v kultuře...“ Války „etnické nenávisti“

Násilí, jež se tu děje, je „etnický konflikt“, slycháme často nejen od komentátorů v novinách, ale i od nových nacionalistů a tradicionalistů v čele samotných ozbrojených hnutí, přestože zde mnohdy hrály a hrají roli i jiné identity. Religiozni, sociální, rurálně-urbánní, tradičně-moderní a další. Ale také zaklínadla jako „naše kultura“, „naše tradice“, „naš národ“...

Mějme se nicméně na pozoru, pokud je kulturou, tradicí a etnicitou argumentováno jako něčím historicky daným, věcným a neměnným. „Politické cíle nových válek tkví v nároku na moc, jenž je číněn na základě zdánlivě tradičních identit: národ, kmen, víra. Přesto ale boom oživení v oblasti politiky partikularistických identit nemůže být chápán v rámci tradičních termínů,“ varuje Kaldorová (1999, 68).

Kde se tedy všechno ten mnohdy až hysterický důraz na identitu, kulturu, tradici, čistotu pravé víry v dnešním (post)moderním člověku náhle bere? Pokud má být hnací silou mnohými politiky i komentátory tak často zdůrazňovaná *etnická nenávist* (ethnic hatred), tak odkud pramení?

Varshney (2001, 4810-3) ve svém přehledu teoretických rámců, jimiž lze uchopit etnický konflikt a představu „pradávné, odvěké nenávisti“ mezi etniky, vidí vlastně jen tři způsoby, ale žádá z nich mu nepřipadá dostatečující:

Rlká, že dnes už si přece dámo nevystačíme s *esencialistickým* vysvětlením samotných nacionalistů, které přijala za své většinová část světové publicistiky, že etnicita, kultura je v podstatě *primordiální* a je jaksi inherentně obsažena v lidských bytostech, čímž se kdysi nechala ošálit i celá řada známých antropologů a po nich i některých multikulturalistů. Jedním z prvních vědců popularizující po druhé světové válce termín primordiální je třeba i sám velký antropolog Clifford Geertz (1963).⁴⁰ Člověk je „nacionální,

ne racionální zvíře“, říká kyslele Connor (1994, 199-201). Nicméně přece nepřistoupíme na to, že celá ta mobilizace našich chlapců jdoucích do války je jen jakýmsi „probuzením“ „odvěké nenávisti“, spící“ kdesi v hloubi našich já, jak budou tvrdit národní intelektuálové (v závěrečné kapitole). Mnoho vysvětlení nám nenabídne ani *instrumentalismus* 60. a 70. let, podle něhož je etnicita jen takový mocenský nástroj, který využívají pro krytí svých opravdových zájmů národní elity v čele (aniž mu kolikrát sami věří), když se jim to hodí. A přes všechnu snahu nás nakonec nemůže zcela uspokojit ani současný *konstruktivismus*,⁴¹ protože mu chybí větší smysl pro kontext, přběhy konkrétních lidí, materialitu i tělesnost.

Takže vrhají se naši chlapi do války, protože mají „etnickou nenávist“ uloženu ve své kultuře - nebo snad ještě hlouběji přímo „v krvi a genech“? Nebo protože tím instrumentálně zastírají své skutečné (osobní) zájmy? Nebo jen následují hlas konstruktivistických velkých vyprávění *metanarrativů* ve svých hlavách? Jak vidno ani koncept „etnické nenávisti“, jakkoli alespoň trochu počítá s kulturou a myšlenkovým světem aktéra samotného, nám toho o vzniku válek zas tak mnoho neobjasní...

„Ne, ne za vším jsou jen prachy!“ Altruistické, nebo predátorské války?

„Má všechno: rodinu, peníze, byznys, složenou kaurci a klid v Bělehradě, ale on odešel do Chorvatska, přesněji do Slavonie - aby tam bojoval. (...) A nespokulujte ohledně motivů, upozorňuje nás. Jen a pouze z patriotických důvodů. Polnice zatroubila, srbský národ je ohrožen a Arkan je Srb.“

SRSBSKÝ PATRIOTICKÝ ČASOPIS INTERVJU O VELITELI A VÁLČENĚM ZLOČINCI ARKANOV⁴²

Svým způsobem idealistický koncept postmoderních válek coby identitních, etno-religiozních, kulturních konfliktů „za národ a za svobodu“ má však i své kritiky, kteří vidí motivace našich rebelů, jejich vůdci v čele zvláště, prý poněkud „přízemnější“ a „realističtější“. Nárůst světových konfliktů po roce 1990 byl jen dočasný a souvisí prostě s rozpadem bipolárního světa, s pádem komunismu a následným mocenským vakuem a chaosem, říkájí jedni. A konkrétně východoevropské nacionalismy (jež tvoří velké procento našich nových válek) byly jen „výbuchem“, „překypěním hrnce“ praštarých etno-religiozních záští, které pevnou rukou „uměle“ držel komunismus dekády po desetiletí „pod pokličkou“ tlakového hrnce. A především: títo divočí chlápci s puškami, co se ohánějí bojem za své lidi, národ a za vyšší cíle, bojují spíš sami za sebe a své vlastní ekonomické zájmy.

Přichází celá vlna studií dávajících boj našich národních osvoboditelů za nápravu skupinové křivdy (či křivd; *grivance(s)*), jež je na jejich lidu páchána (jako je nerovnoměrný přístup ke zdrojům či moci, dominance či rovnou okupace nepřátelskou skupinou) do ostřeho protikladu k jejich vlastní osobní chamtivosti a ziskuchtivosti (*greed*), jejich přivátním ekonomickým zájmům. Musíme přece rozlišovat mezi konflikty, v nichž jde o spravedlivost (*justice-seeking*) a tedy nápravu křivd, a těmi, kde jde pouze o kořist a drancování (*loot-seeking*) a tedy touhu po zisku, apelují títo autoři (Collier a Hoefflerová, 1999, Elbadawi a Sambanis, 2000, Sambanis 2001 atd.). „Diskusi o občanských válkách dominuje příběh boje za nápravu křivd. Ačkoli společnosti jako celek občanskými válkami ekonomicky trpí, některé malé identifikovatelné skupiny se, díky nim mají dobře, profitují z nich. A mají tedy zájem na iniciaci, pokračování a obnově konfliktu. Přirozeně



Válečný baron z afghánského Dara-i-Súfru se svou ochrankou. Jako kluk bojoval s mudžáhidy proti Rusům, po jejich vítězství v bojích jednotlivých mudžáhidských frakcí proti sobě, potom v řadách Tálibánu a nakonec proti němu... Po demilitarizaci prý jezdí s kamionem a sedláci. (foto autor)

tyto zájmy mají tendenci zůstat skryté a neexponovány. Proto diskurz nápravv křivd je daleko hlasitější než diskurz zisku, i když je méně významný, shrnuje tento výsostně instrumentalistický postoj k motivacím našich chlapců s puškami jedna z vůdčích osobností této skupiny – Paul Collier, který léta pracoval pro Světovou banku (2000a, 110). Náš bojovník je pro něj agentem, na principu racionálního výběru jen hezky zvažujícím své potencionální zisky a ztráty, jehož chladnou kalkulaci můžeme pěkně vyjádřit ekonomickými rovnicemi a výpočty.

„(...) Současně občanské války byly často označovány jako nesmyslné, šílené a absurdní,“ pokračuje v tomto směru uvažování David Keen (2000a, 26). „Pokud nahledneme válku jako příležitost riskovat život ve jménu národního státu, s malou vyhlídkou na finanční zisk, může trvat celé měsíce vymývání mozků a rituálního ponižování přesvědčit nové rekruty o takovém konceptu. Avšak válka, v níž se vyhybáte bitvám, zaměříte se na neozbrojené civilisty a vyděláváte peníze, dává větší smysl.“ Zkrátka „zvláště když jsou otežte velení slabé, válka může být pokračováním ekonomiky jinými prostředky“, generalizuje Keen (2000a, 27), když parafrazuje již zmíněný slavný Clausewitzův výrok. „Ano, to víte, když je válka, bývá všelicos,“ vzpomínám, jak mě přímo ve své vládní kanceláři šokuje přiznáním účasti svých paramilitárních jednotek Mchedroni na rabování civilního obyvatelstva v západní Gruzii⁴³ jejich vůdce – již zmiňovaný gruzínský

viceprezident Joseliani. „Ale pokud jde o takové ty masové krádeže, tak to provádí jejich - nepřátelské bandy, ne my! My jsme tam jenom konfiskovali věci, to ano, ale byly to nakradené věci! Vejdeš třeba k někomu do baráku a on tam má pět set pneumatik: odkud má do háje pět set pneumatik?! To určitě nakradl, když se vykrádal vlaky, co k nám jezdí z Ruska. Nebo má pět tun cukru: na co má někdo doma pět tun cukru?! Domal! Takové věci jsme konfiskovali. A oni teď tvrdí, že jsme je nakradli. Jaképak nakradli: kradené věci jsme sebrali. (...) Takové případy bývají. Ale bývají i případy, že mí lidé kradou bez přičiny. To víte, kde je válka, tam je rabování. Takový je život...“

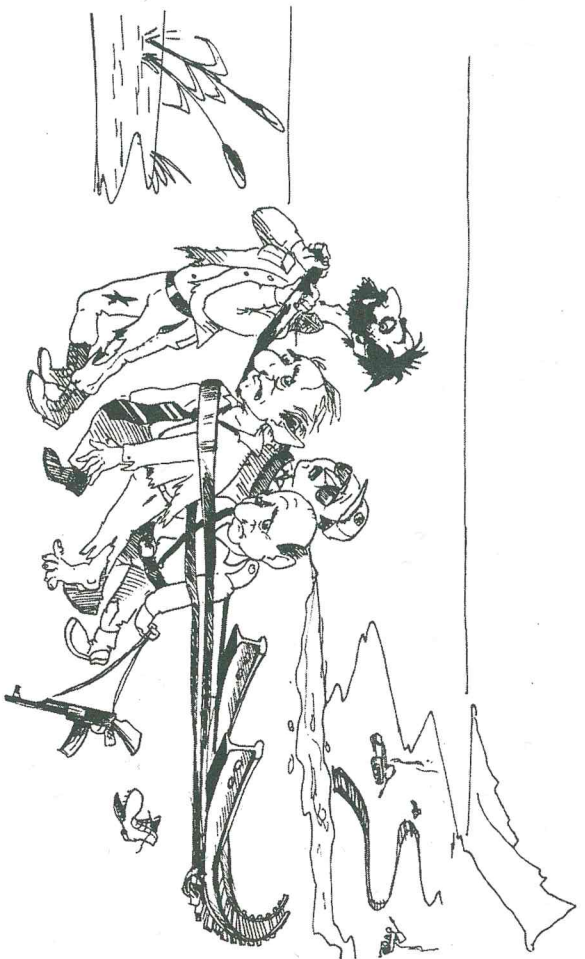
Když pár dní po tomto našem rozhovoru začne válka v Abcházii, budou tam Joselianiho chlapci nejen nadšeně bojovat za vlast, ale taky krást. Když původní nadšení bránit územní celistvost matičky Gruzie časem opadne a ona začne s maličkou separattistickou Abchází nečekaně prohrávat, zůstanou nakonec Mchedroni na frontě proti Abcházům stát vlastně sami. Budou ještě více krást, ale taky bojovat. Když si pak Joselianimu přimmo v televizním přenosu z parlamentu vojáci sěžují, že obránci vlasti nemají z čeho žít, když nedostávají skoro žádný zůl, říká jim, že kdo má pušku, ten si přece vždycky nějak nakradel! Tak a teď at nám ekonometi ze Světové banky poradí, co je ještě boj za vyšší cíle a co už chamtivost.

A teď můžete vidět celý konflikt jako Paul Collier nebo abchazský karikaturista zobrazující gruzínské dobrovolníky: jako chtivé rabující tlupy, kterým nejde o nic jiného než o to, aby si co nejvíce ukradli a odvlékli si z bohaté matičky Abcházie domů. Ale při bližším pohledu to má své háčky - znám pár Joselianiho lidí i bojovníky z jiných gruzínských jednotek. Šílený lesk v oku, extatické nadšení z toho, že mohou „být u toho“. Do noci mí u vodky romanticky rozpráví o slavném národu, velké gruzínské zemi a jejich králích. A taky o tom, jak se na začátku do celé té války těšili... Z války sem tam něco mají, ale taky do ní zpocátku vkládají svůj vlastní čas, riziko a někdy dokonce i peníze na zbraně, jídlo a benzin. A když to skončí, zůstanou většinou chudí jako kostelní mýš. „Je překvapivé, že toho, co se odtamtud dalo odvézt, když jsme vyhráli, a mělo to nějakou cenu, nebylo zas až tak moc: tu druhou lednici jsem neměl jak dopravit domů, tak jsem si přinesl ještě alespoň tento parádní popelník,“ vypráví mi jeden kavkazský bojovník o slavném dobytí nepřátelského města. „Mám parádní popelník, ale brácha, který se mnou bojoval, tam zůstal mrtvý. Prachy ty se vydělávaly spíš v byznysu...“

Je zde přece řada zásadních důvodů, které zdánlivou jednoznačnost kalkulu toulhy po zisku (*greed*), coby hnacího motoru rebelů či alespoň jejich veliteli, poněkud komplikují. Paramilitární skupiny musí mít, minimálně že začátku, nějakou podporu obyvatelstva. Aby tuto podporu získali, musí za nimi stát nějaký vyšší smysl, než je jen boj o kořist. I kdyby krásně kus z ní měli, jak to prý zbojníci v pohádkách dělají, „rozdat mezi lid“ a své blízké.

Váleční baroni a jejich lidé obvykle nebohatnou hned na počátku války, ale až při následném válečném rozvratu a etablování válečné ekonomiky, takže je to jakožto přímé vysvětlení jejich vstupu do války poněkud nešikovné: Kdo mohl, když to tehdy začínalo, tušit, že jednou bude jedinou zásobovací cestou do Sarajeva tunel pod lešitěm a zrovna já v něm budu vybírat „mýtné“! Kdo mohl tehdy tušit, že jednou, až bude uvaleno válečné embargo, se bude všechno točit okolo pašování cigaret a benzinu! Kdo mohl tehdy na počátku konfliktu tušit, že jednou se sem budou vozit tuny humanitární pomoci a že já s ní budu moct kšeftovat...!

I sami postkomunističtí váleční baroni často říkají - a to je jedna z mála věcí, které bych jim věřil - že kdyby místo války někde (třeba na Západě nebo v Moskvě či Petrohradě)



A všichni ti jejich slavní velitelé šli do války v Abcházii jen loupat a krást: když nakonec odtáhli, brali s sebou vše, co nebylo přivázané, říká abchazský karikaturista i chlápce po hospodách. (© in: Šarjija a kol. 1993)⁴⁴

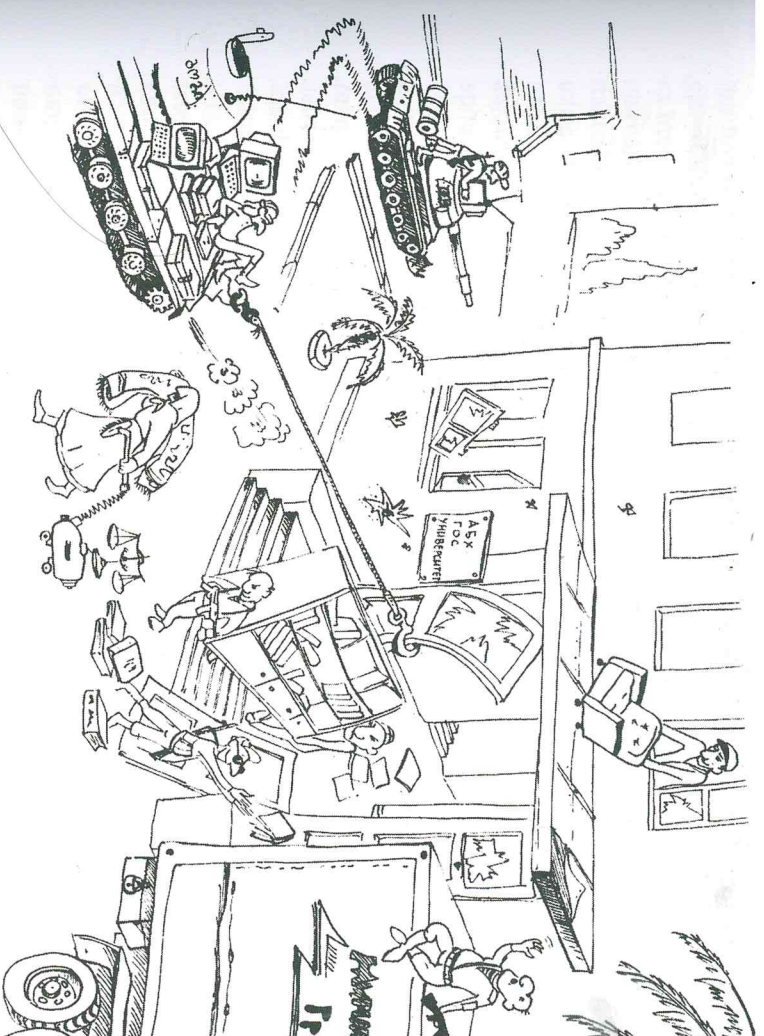
vydělávali prachy „pořádným byznysem“, byli by na tom teď desetkrát lépe a bylo by to bývalo bezpečnější.

Tedy, ve válce, kdy většina lidí nemá co do úst, to vypadá, že se váleční baroni a jejich lidé doslova topí v jídle, penězích a jezdi mercedesy, ale hned jakmile po válce začnou normálně fungovat obchody, služby, kavárny, nebo dokonce menší průmysl, bude se takto „topit v penězích“ tolik lidí (včetně některých bývalých válečných baronů samotných), že jejich válečné bohatství, zbavené kontrastu válečné bídy, bude vypadat najednou tak trochu směšně.

Zdá se, že kapitál, který váleční baroni ve válkách získávají, je spíše kapitálem sociálním než ekonomickým. Některým z nich se skutečně podaří vlastní slávu, vliv, zásluhy a kontakty v ústraní mimo válečnou vřavu či později v poválečném období proměnit na kapitál ekonomický. Mnozí z nich to však nikdy nestihnou a jsou zavražděni buď ve válce, či při snaze převést tento kapitál na obchodní v kompetici s jinými mafianskými skupinami. Zkrátka řečeno ekonomickým jazykem (*greed* teoriím vlastním): jít do války za účelem zbohatnutí je snad nejméně předpověditelná a nejvíce riziková investice, jakou si lze vůbec představit.

Když navštíví po válce samotnou hlavu válečné mafie Džabu Joselianiho jeho sice hezkem, ale ještě dávno v předválečných časech zařízeném bytě, zdá se, že si toho ten starý mafján sám zas až tak moc nenasyslil. Lépe na tom asi budou obchodníci, kterým dělal, když byl u moci, mocenské krytí. Hořkuje „na jaké to vily si teď nakradli pováleční ministři a spekulanti“ a připadá si tak nějak chudý a zklamáný... „Kam zmizely všechny ty hodnoty a entuziasmus... Jako by dnes lidé zajímaly už jen peníze a spotřeba...“

Je tu však ještě jedna věc, jež jde proti logice vysvětlení činnosti polovojevských skupin coby činnosti motivované čistě ekonomickými zájmy: Kde je psáno, že ten, kdo bojuje za svobodu, u toho nemůže taky loupat a kšeftovat? Boj za vyšší cíle a za osobní



... a jejich slavní vojáci i civilisté kradli v Abcházii všechno, co se dalo, a odváželi to na tancích domů do Gruz lamentují v Abcházii karikatury i paní na pavlačích. (© in: Šarjija a kol. 1993)⁴⁵

zisk se přece nutně nemusí vzájemně vylučovat. „Sám fakt, že mocný člověk (ve válceč Bosně) jedná jako zločinec v jedné oblasti, ještě nezbytně neznamená, že nemůže b. kompletně čestný a mít dobré úmysly v oblasti jiné. Mnoho gangů a milicí kradе a př ftuje na černém trhu, přitom však statečně bojuje na frontě,“ říká bosenský novin: Tihomir Loza (in Fairbanks 1995, 24).

Autoři přikláníjí se při vysvětlení našich konfliktů k osobní touze po zisku (*greed* jsou z takového míchání motivací - boje za nápravu křivd a touhy po zisku - poněkú rozpačití. (Většinou s bojovníky samozřejmě nemluvíli, natož aby jim viděli do kape a věděli, kdo v kterém konfliktu kolik skutečně riskoval a kolik oproti tomu naopak získal.)⁴⁶ Pyt Douma (2003a) upozorňuje na to, že u většiny současných válek nelze snadn označit jedinou příčinu jejich vzniku (a podle toho je pak třídít do druhů jako zoolc broučky). „Ačkoli profit získaný z politických ekonomii navázaných na válku nemusí b. pro většinu skupin a aktérů bojujících v těchto konfliktech základním motivem, může b. do značné míry odpovědný za jejich pokračování,“ snaží se nalézt ve věci privátní tout. po zisku kontra altruistický boj za nápravu křivd tu správnou interpretací míru (Dour 2003b).⁴⁷ „Tvzení, že motivy válečných konfliktů jsou altruistické, může sloužit jak pohodlná kouřová clona pro privátní zisk (*greed*) a naopak - rabování a plnění moho být nezbytnými prostředky, jimiž jsou altruistické cíle financovány,“ musí nakonec chi nechtě připustit i sami Collier a Hoeflerová (1999, 15), i když jejich složitě matematick

rovnice jim prý jinak ukazují, že konflikty vznikají především z touhy po privátním obohacení. A sám David Keen (2000a, 31), na rozdíl od Colliera, nakonec zdůrazňuje, že musíme studovat vzájemnou interakci mezi bojem za sobecké zájmy a bojem za nápravu křivd. (Ale když pár stránek nato tvrdí, že i tak typický příklad konfliktu dvou nacionalistických bojů za nápravu skutečných i domnělých, historických i legendárních křivd, jako vidíme v Kosovu, je ve skutečnosti jen chtivou touhou po privátním zisku ze strany kriminogenních vrstev okolo Miloševićova režimu, snažících se v zemi jen prodloužit stav konfliktu, v němž se daří jejich mafiozním podnikáním, člověk neví, jak vážně se pak mají taková tvrzení brát...)

Je zřejmé, že etický protiklad ušlechtilého altruistického boje za nápravu skupinových křivd oproti sobeckému boji za vlastní prospěch nemusí být ve skutečnosti zdaleka tak kontrastní a hlavně pro lokální komunity zdaleka ne tak eticky naléhavý, jak by se nám, západním divákům akčních filmů, v nichž „good guys“ bojují s „bad guys“, mohlo zdát. Toto jsou války, ve kterých se bojuje za „vyšší cíle“ a zároveň se v nich i „nízce“ loupi, krade, rozkrádá se kolabující státi i humanitární pomoc, pašuje se a především „šmejl“ se zásobováním, drogami nebo nerostnými surovinami pro globální trh.

Ambicí této práce bude ukázat, jaký étos, jaká estetika a jaký zážitek bude vtahovat do těchto válek nejen mladé romantické nadšence a aktivisty, ale i docela obvyčejné kluky a nakonec i naše „týpky“ z galerie, od nichž bychom žádny velký altruismus ani neočekávali. Čím to je, že nepragmatická lákavost boje za nápravu skupinových křivd může být – tedy určité alespoň zpočátku – magnetičtější a oslnivější než vysloveně pragmatice cíle, aniž bychom, jak to vidí David Keen výše, naše rekruty nutně museli podrobit „měsíčním vymývání mozků a rituálního ponižování“. V kapitole „Stát se legendou!“ nakonec ukážeme, že i (potencionální) zločinci a politici pragmatici mohou být zároveň entuziasté a romantici snící své klukovské sny o národním hrdinství. A také to, jak se ve sledovaných oblastech tak oblibený mýtus o národních hrdnech-zbojnicích – kteří když už chudým vyloženě nerozdávají, tak alespoň berou cizákům – nemusí s osobní *greed* vůbec, ale vůbec vylučovat. „Jsem *vor* v *zakoně* (zločinec, mafianský kmotr žijící nikoli podle světských, ale podle zločineckých zákonů): svůj první byt jsem vyloupil, když jsem ještě nebyl ani plnoletý;“ opakuje rád a hrdě viceprezident Joseliani v obleku s motýlkem do televizních kamer přímo ve vysíláních z vlády či z parlamentu. A trvá léta, než tyto řeči „jeho národ“ přestane hlbat a pošle ho konečně zpátky do vězení.

Motivace jít do války a masakrovat války „iracionálního násilí“

„Mohl by snad jinak přemluvit člověka do věrejška normálního, aby popadl dlouhý nůž a podřizl souseda, se kterým denně jedl a pil?“
BOSENSKÝ BÁSNÍK MARKO VEŠOVÍČ⁴⁸

Naše postmoderní války jsou tedy válkami velkými vznošných cílů. Za národ, svobodu, nezávislost, pravou víru, kulturu, za identitu! To vypadá ušlechtilé. Nicméně kultura, identita a její státní či uzemní nároky – to je věc osídná. I to je jistě jeden z důvodů, proč tyto války trvají (na rozdíl od konfliktů předchozí éry) v průměru skoro o polovinu déle a mají navíc velmi časté a chronické recidivy. Jejich vyšší cíle, jako třeba vlastní stát,

jsou totiž principiálně těžko uskutečnitelné či poměkud mlhavé nebo – pokud obsahují přímo ilkvídací druhé strany – jen těžko proveditelné.

To, že se v našich válkách bojuje spíše z „vyššího principu“ než pro něco, co je třeba získat, je patrné také ze samotného charakteru zabíjení. V našich identitních válkách s mnohdy zabijí ne ani tolik ze strategických důvodů nezbytých k vítězství, ale zkrátka z principu. A proto s sebou nesou dosud nevídanou vlnu brutality a masového násilí. Za účelem velkého poselství nepřítelům se oběti násilí mnohdy ritualizované pokračují pošpiňují, bestiálně masakrují, mučí a zohavují se jejich těla, i když je to bezpochyby jako spousta „práce navíc“. (Podobně jako je spousta dnů práce navíc vypálit moderní chlívku vesnici.) Oběti z řad civilistů tak obvykle překračují počet těch na straně bojovníků

Cílem zabíjení zde není tedy zisk, ale genocida, přesnější ethnocida. Ne tak proto, ab jim bylo něco přímo získáno, ale spíše aby se už jednou provždy konečně „vyřešila její *ethnická otázká*“, jak je zde tehdy módní říkat. Z důvodů *ethnického čištění* jsou vyháněti příslušníci jiného etnika, jejich domy jsou páleny, i tam, kde by to kvůli čisté strategii kým cílům nebylo vlastně ani třeba. A zoufale se bojuje také o údajně vysoce symbolické místa a etnické hranice, o nichž předtím nikdo neslyšel. Prázdnota, kterou ještě cel léta po válce zejí mnohé z oblastí postkomunistického světa, pro něž bylo v nedávny *„ethnických konfliktech“* obětováno tolik válečného úsilí a prořito tolik krve všech z častnějších, jsou svědectvím o tomto šílenství. (Zmínit lze například sedm prázdných ázerbájdžánských okresů kolem Náhorního Karabachu, kam nikdo z vítězných Armén po vyhánění ázerbájdžánců nakonec vlastně ani moc nechce, úrodné gruzínské vesnice na abchazském venkově zarůstající subtropickou džunglí nebo Sibsskou Krajinnu v Chovatsku, kam se k návratu zrovna nehrou ani poražení, ani vítězové...)

Ačkoli to vyvolává pocity nevolnosti, musíme ještě jednou konstatovat, že toto *naší principu* je z čisté strategického hlediska předpokládané ekonomické racionality jako spoustou úsilí navíc a vyžaduje tedy od našich chlapců s puškami zvláštní a poněkud specifickou motivaci – také navíc. Mít chuť jít do války je jedna věc, ale páchat tyto hrůzy je věc ještě trochu jiná. (I když, aby to bylo ještě složitější: málokdo na jejím počátku tuší všechny ty krutosti, které budou následovat. A zároveň ne všichni ti, kdo vezmo zbraň do rukou, se dají nakonec dobrovolně svěst či velitelem dirigovat k válečným zločinům.)⁴⁹

Postmoderní identitní války vyžadují od svých aktérů specifický typ motivací i nasazení. Zdá se, že s úzce racionalisticky uvažujícím aktérem-bojovníkem, chladn kalkulujícím své i kolektivní válečné zisky a ztráty, si pro pochopení těchto konfliktů asi nevystačíme.